

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Іванна Кулик

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ
Методичні рекомендації

Івано-Франківськ
2017

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Іванна Кулик

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

Методичні рекомендації
для студентів спеціальності 6.130102 Соціальна робота

Івано-Франківськ
2017

УДК
ББК

Соціальна робота з різними групами клієнтів: методичні рекомендації / Автор-упорядник І.В. Кулик. – Івано-Франківськ: НАІР. 2017. – ___с.

Методичні рекомендації укладено у відповідності до програми підготовки фахівців із соціальної роботи у вищих навчальних закладах. Розкрито зміст та джерельну базу теоретичної та практичної частини курсу, подано методичні матеріали за модульно-рейтинговою технологією викладання.

Видання адресовано студентам спеціальності 6.130102 Соціальна робота.

Друкується відповідно до рішення науково-методичної ради педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №1 від 5 вересня 2017 р.)

Рецензенти:

Г.Й. Михайлишин – доктор філософських наук, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

О.Д. Ворощук – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ВСТУП

Сучасний етап розвитку соціальної роботи в Україні характеризується значними реформами, змінами як на рівні системи соціально-політичних відносин, так і на рівні окремих індивідів і груп. Такий стан речей вимагає від майбутніх соціальних працівників поінформованості щодо актуальної соціальної проблематики, основних напрямків та змісту соціальної політики, шляхів і форм соціальних впливів як на особистісному, так і на рівні суспільства в цілому, а також щодо проблем професійного становлення фахівців соціальної сфери.

В процесі професійної підготовки соціальні працівники засвоюють певну сукупність знань та формують систему умінь і навичок із соціальної роботи. Однак, у зв'язку зі значною динамічністю розвитку даного виду діяльності та галузі знань, постійно виникають нові форми та методи дій, підходи до розуміння тих чи інших явищ і процесів, що зумовлює необхідність постійно «тримати руку на пульсі» регулювання соціальних відносин на всіх рівнях суспільного буття. Ось чому навчальним планом підготовки фахівців із соціальної роботи передбачено вивчення навчальної дисципліни «Соціальна роботи з різними групами клієнтів».

Мета курсу – підготовка кваліфікованих фахівців шляхом засвоєння ними теоретичних знань, понять, принципів соціальної роботи з різними групами клієнтів в Україні та вивчення напрямів діяльності державних і громадських організацій, що надають допомогу та підтримку визначеній цільовій аудиторії.

Завдання курсу:

1. вивчення та аналіз змісту соціальної політики щодо цільових груп, які потребують соціальної підтримки;
2. систематизація теоретичних знань щодо сутності, підходів, принципів, форм, методів соціальної роботи з різними групами клієнтів;
3. ознайомлення зі змістом та принципами соціальної роботи з клієнтами, що потребують екстреної соціальної підтримки;
4. вивчення теоретичних засад технології ведення випадку у роботі з різними групами клієнтів та відпрацювання відповідних умінь;
5. аналіз та узагальнення досвіду соціальної роботи з різними групами клієнтів державних та громадських організацій в Україні.

Після опанування курсу студенти мають володіти **знаннями** щодо:

- підходів до визначення спеціальних груп клієнтів;
- особливостей запобігання стигматизації різних груп клієнтів;
- сутності та принципів соціальної політики щодо цільових груп, які потребують соціальної підтримки;
- змісту, методів та форм соціальної роботи з різними групами клієнтів;
- специфіки надання екстреної соціальної підтримки певних груп клієнтів;

- особливостей технології ведення випадку у роботі з різними групами клієнтів;
- ролі та функцій різних соціальних інституцій у сфері соціальної роботи з різними групами клієнтів.

Під час практичних та лабораторних занять, індивідуальної навчально-дослідницької та самостійної роботи студенти набувають **уміння та навички**:

- планування та організації соціальної роботи з різними групами клієнтів;
- вибору та застосування адекватних та ефективних методів та форм у роботі з відповідними групами клієнтів;
- налагодження взаємодії та партнерства з організаціями, що здійснюють соціальну роботу з різними групами клієнтів;
- аналізу дій фахівців, що займаються соціальною роботою з різними групами клієнтів, надання рекомендацій щодо оптимізації та модернізації такої діяльності.

У методичних рекомендаціях подається тематика лекцій, плани семінарських, практичних занять, які охоплюють зазначену проблематику з урахуванням сучасних вимог стосовно засвоєння курсу «Соціальна робота з різними групами клієнтів».

Визначено списки основної та додаткової літератури до кожної теми, що розширює можливості студентів готуватися не тільки до семінарських та практичних занять, а й виконувати реферативну роботу.

При підготовці до семінарських занять студентам необхідно уважно опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати основні думки, продумати й скласти план чи тези виступу.

На семінарських заняттях слід передбачено заслуховування та обговорення підготовлених студентами рефератів. Як правило, вони присвячуються найбільш важливим і складним проблемам, їхнє озвучення розраховане на 10-15 хв.

Методичні рекомендації завершуються переліком програмових вимог із навчального курсу «Соціальна робота з різними групами клієнтів», додатками, що становлять інструментальний блок, який може бути корисним для студентів у процесі засвоєння навчальної дисципліни.

При укладанні методичних рекомендацій «Соціальна робота з різними групами клієнтів» враховано сучасні тенденції переходу до кредитно-рейтингової системи організації навчального процесу та модульно-рейтингових технологій навчання у закладах освіти III-IV рівнів акредитації.

Навчальна дисципліна «Соціальна робота з різними групами клієнтів» розрахована на 270 годин. З них 172 год. на самостійну роботу, 98 год. на аудиторну роботу. Аудиторні години розподілені таким чином: 48 год. лекційних, 50 год. семінарські та практичні.

Кінцева форма контролю – іспит.

Методичні рекомендації проходять апробацію.

**Навчально-тематичний план
вивчення навчальної дисципліни
«Соціальна робота з різними групами клієнтів»**

№ з/п	Тематика лекційних, семінарських та практичних занять	К-сть год
<i>Лекції</i>		
1	Становлення соціальної роботи з різними групами клієнтів	2 год.
2	Особливості роботи з різними групами клієнтів	2 год.
3	Соціальна робота з допризовною і призовною молоддю, військовослужбовцями та членами їхніх сімей	2 год.
4	Соціальна робота з малозабезпеченими групами населення	2 год.
5	Соціальна допомога та підтримка осіб з обмеженими можливостями	4 год.
6	Соціальна робота з людьми похилого віку	2 год.
7	Соціальна робота з особами з алкогольною залежністю	2 год.
8	Соціальна робота з особами з наркотичною залежністю	2 год.
9	Соціальна робота з особами, що займаються секс-бізнесом	2 год.
10	Особливості соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД	2 год.
11	Організація соціальної роботи з людьми без визначеного місця проживання	2 год.
12	Соціальна робота з молоддю та молоддю сім'єю	4 год.
13	Соціальна робота з сім'єю	2 год.
14	Соціальна робота з групами клієнтів, які зазнали насилля в сім'ї	2 год.
15	Організація соціальної роботи з жертвами "торгівлі людьми"	2 год.
16	Соціальна робота з безробітними людьми	2 год.
17	Організація соціального супроводу особам, що повернулися з місць позбавлення волі	2 год.
18	Соціальна робота з дітьми, що залишились без батьківського піклування	4 год.
19	Соціальна робота з дітьми вулиці	2 год.
20	Соціальна робота з особами, які перебувають на довготривалому лікуванні, зокрема невиліковно хворих	2 год.
21	Соціальна робота з юними матерями, попередження відмов від новонароджених	2 год.
<i>Семінарські заняття</i>		
1	Становлення соціальної роботи з різними групами клієнтів	2 год.
2	Особливості роботи з різними групами клієнтів	2 год.
3	Соціальна робота з допризовною і призовною молоддю, військовослужбовцями та членами їхніх сімей	2 год.
4	Соціальна робота з малозабезпеченими групами населення	2 год.
5	Соціальна допомога та підтримка осіб з обмеженими	2 год.

	можливостями	
6	Соціальна робота з людьми похилого віку	2 год
7	Соціальна робота з особами з алкогольною залежністю	2 год
8	Соціальна робота з особами з наркотичною залежністю	2 год
9	Соціальна робота з особами, що займаються секс-бізнесом	2 год.
10	Особливості соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД	2 год.
11	Організація соціальної роботи з людьми без визначеного місця проживання	2 год.
12	Соціальна робота з молоддю та молоддю сім'єю	2 год.
13	Соціальна робота з сім'єю	2 год.
14	Соціальна робота з групами клієнтів, які зазнали насилля в сім'ї	2 год.
15	Організація соціальної роботи з жертвами “торгівлі людьми”	2 год.
16	Соціальна робота з безробітними людьми	2 год.
17	Організація соціального супроводу особам, що повернулися з місць позбавлення волі	2 год.
18	Соціальна робота з дітьми, що залишились без батьківського піклування	2 год.
19	Соціальна робота з дітьми вулиці	2 год.
20	Соціальна робота з особами, які перебувають на довготривалому лікуванні, зокрема невиліковно хворих	2 год.
21	Соціальна робота з юними матерями, попередження відмов відновонароджених	2 год.
	<i>Практичні заняття</i>	
1	Соціальна робота з особами, які мають алкогольну та наркотичну залежність	2 год. 2 год.
2	Соціальна робота з безробітними людьми	
3	Організація роботи з людьми без певного місця проживання	2 год.
4	Соціальна робота з дітьми вулиці	2 год.
<i>Всього</i>		<i>98 год.</i>

**Розподіл тем навчально-тематичного плану
навчальної дисципліни «Соціальна робота з різними групами
клієнтів» за модулями**

№ з/п	Тема	Форма навчання
I. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ		
Теоретичні засади соціальної роботи з різними групами клієнтів		
1	Становлення соціальної роботи з різними групами клієнтів	Лекція
2	Становлення соціальної роботи з різними групами клієнтів	Семінарське заняття
3	Особливості роботи з різними групами клієнтів	Лекція
4	Особливості роботи з різними групами клієнтів	Семінарське заняття
II. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ		
Соціальна робота з соціально незахищеними категоріями населення та з “групами ризику”		
5	Соціальна робота з допризовною молоддю, військовослужбовцями та членами їх сімей	Лекція
6	Соціальна робота з допризовною молоддю, військовослужбовцями та членами їх сімей	Семінарське заняття
7	Соціальна робота з малозабезпеченими групами населення	Лекція
8	Соціальна робота з малозабезпеченими групами населення	Семінарське заняття
9	Соціальна допомога та підтримка осіб з обмеженими можливостями	Лекція
10	Соціальна допомога та підтримка осіб з обмеженими можливостями	Семінарське заняття
11	Соціальна робота з сім'ями, що мають дітей з особливими потребами	Семінарське заняття
12	Соціальна робота з людьми похилого віку	Лекція
13	Соціальна робота з людьми похилого віку	Семінарське заняття
14	Соціальна робота з особами з алкогольною залежністю	Лекція
15	Соціальна робота з особами з алкогольною залежністю і перспективи її розвитку в Україні	Семінарське заняття
16	Соціальна робота з особами з наркотичною залежністю	Лекція
17	Соціальна робота з особами з наркотичною залежністю і перспективи її розвитку в Україні	Семінарське заняття

18	Соціальна робота з особами з алкогольною та наркотичною залежністю	Практичне заняття
19	Соціальна робота з особами, що займаються секс-бізнесом	Лекція
20	Соціальна робота з особами, що займаються секс-бізнесом	Семінарське заняття
21	Особливості соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД	Лекція
22	Особливості соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД	Семінарське заняття
23	Організація роботи з людьми без визначеного місця проживання	Лекція
24	Організація роботи з людьми без визначеного місця проживання	Семінарське заняття
25	Соціальна робота з особами без визначеного місця проживання	Практичне заняття
26	Соціальна робота з групами клієнтів, які зазнали насилля в сім'ї	Лекція
27	Соціальна робота з групами клієнтів, які зазнали насилля в сім'ї	Семінарське заняття
28	Організація роботи з жертвами "торгівлі людьми"	Лекція
29	Організація роботи з жертвами "торгівлі людьми"	Семінарське заняття
III. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ		
Соціальна робота з сім'ями, дітьми, молоддю які перебувають у складних життєвих ситуаціях та потребують екстреної соціальної допомоги		
30	Соціальна робота з безробітними людьми	Лекція
31	Соціальна робота з безробітними людьми	Семінарське заняття
32	Соціальна робота з безробітними людьми	Практичне заняття
33	Організація соціального супроводу особам, що повернулися з місць позбавлення волі	Лекція
34	Організація соціального супроводу особам, що повернулися з місць позбавлення волі	Семінарське заняття
35	Соціальна робота з молоддю та молоддю сім'єю	Лекція
36	Соціальна робота з молоддю та молоддю сім'єю	Семінарське заняття
37	Соціальна робота з сім'єю	Лекція
38	Соціальна робота з сім'єю	Семінарське заняття

39	Соціальна робота з дітьми, що залишились без батьківського піклування	Лекція
40	Соціальна робота з дітьми, що залишились без батьківського піклування	Семінарське заняття
41	Соціальна робота з дітьми вулиці	Лекція
42	Соціальна робота з дітьми вулиці	Семінарське заняття
43	Соціальна робота з дітьми вулиці	Практичне заняття
44	Соціальна робота з особами, які перебувають на довготривалому лікуванні, зокрема невиліковно хворих	Лекція
45	Соціальна робота з особами, які перебувають на довготривалому лікуванні, зокрема невиліковно хворих	Семінарське заняття
46	Соціальна робота з юними матерями, попередження відмов від новонароджених	Лекція
47	Соціальна робота з юними матерями, попередження відмов від новонароджених	Семінарське заняття

РОЗДІЛ І. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС
І. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РІЗНИМИ
ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

ТЕМА 1 Становлення соціальної роботи з різними групами клієнтів

Соціально-демографічні проблеми суспільства. Сучасні протиріччя соціальної політики щодо різних груп населення. Соціальна робота як умова вдосконалення стосунків держави та різних груп населення. Історичні аспекти становлення роботи зі спеціальними групами клієнтів. Сучасні тенденції соціальної роботи з особливими групами клієнтів у різних країнах світу.

Література

Основна: 4,13,14,16,17

Додаткова: 4, 11, 35,37,40

ТЕМА 2 Особливості роботи з різними групами клієнтів

Спеціальні групи клієнтів як соціальна проблема. Види соціально небезпечних явищ: злочинність, алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД. Людина в системі негативних явищ. Соціальна політика щодо спеціальних груп клієнтів. Сучасні теорії та практика запобігання стигматизації спеціальних груп клієнтів. Роль субкультурних відмінностей різних груп клієнтів. Причини конфліктної поведінки спеціальних груп клієнтів.

Література

Основна: 3,4,16,17,19

Додаткова: 2, 10,13,21,39,40

ІІ. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ
СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИМИ
КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ ТА З “ГРУПАМИ РИЗИКУ”

ТЕМА 1 Соціальна робота з допризовною молоддю, військовослужбовцями та членами їх сімей

Соціальна зумовленість роботи з допризовною та призовною молоддю. Організація практичної соціальної роботи з військовозобов'язаними. Специфіка військової служби. Основні проблеми військових та їхніх сімей. Технології соціальної роботи з військовослужбовцями (методи та засоби).

Література

Основна: 16,17,19

Додаткова: 9,31,40

ТЕМА 2 Соціальна робота з малозабезпеченими групами населення

Показники матеріальної забезпеченості населення. Соціальний захист малозабезпеченого населення. Форми та методи соціальної роботи щодо підвищення життєвого рівня малозабезпечених груп населення. Побутове обслуговування малозабезпечених громадян як складова соціального обслуговування.

Література

Основна: 13, 14,16,19

Додаткова: 11,14,16,26,29,32,38

ТЕМА 3 Соціальна допомога та підтримка осіб з обмеженими можливостями
Поняття “інвалідність” та його види. Соціальні заклади й стаціонарні установи по роботі з інвалідами. Напрямки роботи з людьми, які мають фізичні чи психологічні вади. Реалізація соціальних заходів на різноманітних рівнях.

Література

Основна: 13,14,15,18

Додаткова: 1,17,29,33,40

ТЕМА 4 Соціальна робота з людьми похилого віку

Соціальний статус, психосоціальні особливості людей похилого віку, одиноких. Особливості роботи будинків-інтернатів для людей похилого віку. Робота відділів соціального патронажу та обслуговування людей похилого віку та одиноких: функціональні обов'язки персоналу, форми роботи з клієнтами. Територіальні центри обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян і відділення соціальної допомоги вдома. Організація надання соціальних послуг людям похилого віку у соціальних службах: міжнародний досвід. Аналіз соціальних проектів по підтримці людей похилого віку та самотніх.

Література

Основна: 7,13, 16,20

Додаткова: 16,29,34,35,40

ТЕМА 5 Соціальна робота з особами з алкогольною залежністю і перспективи її розвитку в Україні

Особливості впливу алкоголізму на процеси соціалізації: зміни поведінки під впливом зловживання алкоголем, формування хвороби. Соціально-психологічні і медико-біологічні показники статусу хворої людини. Робота зі спеціальними групами клієнтів, хворими на алкоголізм. Соціально-психологічні підходи до роботи з алкоголіками. Організаційні умови і принципи функціонування груп взаємопідтримки. Досвід функціонування груп в Україні.

Література

Основна: 4,13,16,19

Додаткова: 7,10,20,35,37,40

ТЕМА 6 Соціальна робота з особами з наркотичною залежністю і перспективи її розвитку в Україні

Специфіка формування наркотичної хвороби: поняття про психологічну і фізичну залежність. Робота зі спеціальними групами клієнтів, хворих на наркоманію: цільові програми лікування та реабілітації наркоманів. Світові

стратегії розв'язання проблеми наркотизації. Організаційні умови і принципи функціонування груп взаємопідтримки. Спілкування та взаємодія з клієнтами в процесі реабілітації. Особливості соціального відновлення після реабілітації.

Література

Основна: 4,13,16,18

Додаткова: 7,10,20,35,37,40

ТЕМА 7 Соціальна робота з особами, що займаються секс-бізнесом

Визначення поняття “секс-робітник”. Структура секс-бізнесу. Соціально-психологічні та поведінкові характеристики представників секс-бізнесу. Причини та шляхи залучення до комерційного сексу. Зміст соціальної роботи у сфері “секс-бізнесу”: профілактичні програми, освітні програми. Медичні, правові та соціальні послуги. Діяльність та оцінка можливостей громадських організацій, які працюють з представниками секс-бізнесу. Використання аутич-методу соціальними працівниками.

Література

Основна: 4,13,14,16

Додаткова: 5,18,19, 35, 39,40

ТЕМА 8 Особливості соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД

ВІЛ/СНІД як соціальна проблема. Соціально-психологічні моделі роботи зі спеціальними групами клієнтів, хворими на СНІД. Системи лікування і підтримки уражених груп. Соціальна робота з вагітними-ВІЛ-інфікованими: умови народження здорової дитини. Соціальна робота з ін'єкційними наркоманами. Закордонний досвід щодо запобігання ВІЛ/СНІДу. Досвід країн Західної Європи; Нідерланди, Бельгія; центри роботи з ВІЛ-інфікованими. Групи взаємопідтримки: досвід Англії, Німеччини. Сутність самопревенції і роль особистих якостей спеціальних груп клієнтів у запобіганні поширення соціально небезпечних хвороб.

Література

Основна: 3,5, 11,16,19

Додаткова: 13, 20, 21, 24, 39

ТЕМА 9 Організація роботи з людьми без визначеного місця проживання

Категорія громадян, які відносяться до осіб без визначеного місця проживання. Соціальний портрет осіб без визначеного місця проживання. Специфіка роботи з людьми без постійного місця проживання. Діяльність та оцінка можливостей громадських організацій, які працюють з бездомними. Сучасні наукові погляди на деякі проблеми осіб без визначеного місця проживання як соціальне явища.

Література

Основна: 4, 6, 8, 13, 16

Додаткова: 16, 22, 25, 28, 35, 40

ТЕМА 10 Соціальна робота з групами клієнтів, які зазнали насилля в сім'ї

Діти і жінки як особлива категорія клієнтів у соціальній роботі, проблеми насильства над жінками. Етапи насилля. Профілактика насилля та теорії подолання наслідків насилля. Основні проблеми насильства. Державна політика щодо покращення становища жінок і дітей в Україні.

Література

Основна: 4, 13, 14, 17, 19

Додаткова: 6, 11, 16, 23, 30

ТЕМА 11 Організація роботи з жертвами “торгівлі людьми”

Правові основи соціальної роботи у сфері попередження торгівлі людьми. Ціль, завдання і принципи соціальної роботи по упередженню торгівлі людьми і надання допомоги потерпілим. Соціальна профілактика торгівлі людьми. Соціальна реабілітація потерпілих від торгівлі людьми. Соціально-психологічний портрет потерпілих від торгівлі людьми. Причини і наслідки торгівлі жінками з України. Українські ініціативи, направлені на запобігання та протидію торгівлі людьми. Принципи допомоги жінкам, потерпілим від торгівлі людьми. Потреби жінок, потерпілих від торгівлі людьми. Кризові центри та гарячі лінії.

Література

Основна: 3, 10, 16, 17, 19

Додаткова: 16, 29, 20, 35,

ІІІ. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ, ДІТЬМИ, МОЛОДЦЮ ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ ТА ПОТРЕБУЮТЬ ЕКСТРЕНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

ТЕМА 1 Соціальна робота з безробітними людьми

Безробіття як соціальне явище. Загальні підходи та принципи роботи. Методи і технології соціальної роботи. Організація надання допомоги безробітним особам. Приклади діяльності соціальних служб.

Література

Основна: 3, 4, 11, 17, 19

Додаткова: 11, 12, 16, 27, 29, 37

ТЕМА 2 Організація соціального супроводу особам, що повернулися з місць позбавлення волі

Соціальний супровід звільнених з місць, позбавлених волі. Мета і зміст соціальної роботи з особами, що повернулися з місць позбавлення волі. Профілактична робота зі звільненими з місць позбавлення волі. Роль соціальних служб у ресоціалізації. Характер діяльності соціального працівника щодо колишніх засуджених у відкритому середовищі. Форми і методи соціальної роботи з колишніми засудженими. Індивідуальна робота з клієнтом. Психологічна і правова консультація. Психолого-педагогічна

допомога у відновленні втрачених зв'язків з сім'єю. Працевлаштування. Професійна орієнтація, психологічна підтримка соціальної роботи колишніх засуджених.

Література

Основна: 4, 11, 14, 17, 19

Додаткова: 4, 16, 22, 28, 29, 34, 36

ТЕМА 3 Соціальна робота з молоддю та молодою сім'єю

Поняття про молодь, молоду сім'ю. Соціально-психологічні аспекти встановлення рольових функцій. Проблеми молодої сім'ї в початкові періоди її створення. Підготовка молодої сім'ї до народження і виховання дітей. Психолого-педагогічні складові в роботі соціального працівника, Особливості соціальної роботи з молодими сім'ями. Консультативна робота з молодими сім'ями.

Література

Основна: 4, 13, 14, 16, 17

Додаткова: 11, 29, 32, 34, 35, 37, 38

ТЕМА 4 Соціальна робота з сім'єю

Поняття про сім'ю. Соціально-правовий захист сім'ї. Заклади і установи, які уповноважені проводити соціальну роботу з сім'єю. Форми і методи соціальної роботи, соціальні технології, технології соціальної роботи з сім'єю.

Література

Основна: 4, 13, 14, 16, 17

Додаткова: 11, 29, 32, 34, 35, 37, 38

ТЕМА 5 Соціальна робота з дітьми, що залишились без батьківського піклування

Проблема встановлення опіки над дітьми-сиротами та дітьми, що залишилися без батьківського піклування. Особливості розвитку системи прийомних сімей в закордонній та вітчизняній практиці. Види сімей: опікунська, тимчасова. Фостерні сім'ї. Соціально-педагогічна модель роботи з прийомними сім'ями: функції, зміст, етапи, методи роботи.

Література

Основна: 13, 14, 16, 18

Додаткова: 14, 15, 16, 26, 40

ТЕМА 6 Соціальна робота з дітьми вулиці

Проблема соціального сирітства в Україні. Втечі дітей із сім'ї. Підходи до класифікації дітей вулиці. Спосіб життя дітей на вулиці. Аутрич як основний метод соціальної роботи. Соціальна робота в приймальнику-розподільнику. Соціальна робота в притулках.

Література

Основна: 8, 13, 16, 17, 19

Додаткова: 14, 15, 16, 28, 29

ТЕМА 7 Соціальна робота з особами, які перебувають на довготривалому лікуванні, зокрема невиліковно хворих

Особливості та потреби тяжкохворих та невиліковно хворих дітей та молоді. Генеза становлення соціальної роботи з тяжкохворими та невиліковно хворими. Сутність хоспісу, хоспісної та паліативної допомоги. Основні принципи та підходи до паліативної допомоги в Україні. Особливості консультування невиліковно хворих.

Література

Основна: 9, 13, 19

Додаткова: 3, 29, 34, 40

ТЕМА 8 Соціальна робота з юними матерями, попередження відмов від новонароджених

Проблеми відмов від новонароджених в Україні. Причини та наслідки раннього материнства. Юне материнство як одна з причин відмови від немовляти Медико-соціальні, психологічні та юридичні аспекти раннього материнства. Досвід закордонних країн щодо соціально-педагогічної підтримки юного материнства та попередження відмов. Технології соціальної роботи з юними матерями. Діяльність центрів Матері і дитини. Соціальна робота з профілактики ранніх шлюбів та раннього материнства. Напрями роботи з вагітними жінками: превентивно-ознайомчий, превентивно-просвітницький, психотерапевтичний, практико-орієнтований. Соціальна робота з вагітними жінками та породіллями. Методи, прийоми та техніки роботи (індивідуальної і групової) з жінками в період вагітності.

Література

Основна: 1, 2, 4, 16

Додаткова: 4, 6, 11, 16, 34, 37, 38

РОЗДІЛ II. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
I. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РІЗНИМИ
ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

Семінарське заняття №1

Становлення соціальної роботи з різними групами клієнтів

I. Питання для обговорення

1. Соціально-демографічні проблеми суспільства.
2. Соціально-економічне становище в Україні.
3. Сучасні протиріччя соціальної політики щодо різних груп населення.
4. Соціальна робота як умова вдосконалення стосунків держави та різних груп населення.
5. Історичні аспекти становлення роботи зі спеціальними групами клієнтів.
6. Сучасні тенденції соціальної роботи з особливими групами клієнтів у різних країнах світу.

II. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

Опрацювати положення Закону України «Про соціальні послуги»: види, зміст, суб'єкти надання соціальних послуг.

III. Рекомендована література:

1. Робота з клієнтами соціальних служб / Під ред. З.Г. Зайцева, – Житомир: “Екосфера”, 1994. –117 с.
2. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді. / За ред. А.Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2003. – 264 с.
3. Школа социальных педагогов и социальных работников: Социальная педагогика и социальная работа за рубежом / Авт. кол. Л.С. Волинець, Т.В. Говорун, І.В. Пеша та інші. – К.: УІСД, 2000. – 78 с.
4. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник / Авт. кол. В.П. Андрущенко, В.П. Бех, В.А. Башкірев. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
5. Бурая Н.П. Соціальна робота: Навч. посіб. — Х.: Ун-т внутр. справ, 1996. — 104 с.
6. Жуков В.І. Соціальна політика: світові тенденції та моделі, застосування в Україні // Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі / За заг. ред. І. Звереві та Г. Лактіонової. — К.: Наук, світ, 2001. — С. 8—23.
7. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: Наук.-навч.-метод. посіб. для студ., магістрантів, асп. та спец. у галузі соц. роботи, соц. педагогіки / Авт.-уклад. СЯ. Харченко; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2003. — 198 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З РІЗНИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

I. Питання для обговорення

1. Спеціальні групи клієнтів як соціальна проблема.
2. Види соціально небезпечних явищ: злочинність, алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД.
3. Людина в системі негативних явищ.
4. Соціальна політика щодо спеціальних груп клієнтів.
5. Запобігання стигматизації спеціальних груп клієнтів.
6. Роль субкультурних відмінностей різних груп клієнтів.
7. Причини конфліктної поведінки спеціальних груп клієнтів

II. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

Метод «Жива бібліотека» у протидії стигматизації та дискримінації різних груп клієнтів. Завдання: Створити презентацію з 7-9-слайдів за заданою структурою (обов'язковим є використання діаграм, графіків та схем як зручної форми подання матеріалу для подальшого аналізу).

III. Рекомендована література:

1. Соціальна робота: Навч. посібник, Ч.3: Робота з конкретними групами клієнтів / За ред. Т.Семигіної та І.Григи. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 166 с.
2. Соціальна робота (теорія і практика): Навч. посібник/ Тюптя Л.Т., Іванова І. Б. – К.: Ун-т "Україна", 2004. – 408 с.
3. Теорії і методи соціальної роботи: Підручник/ За ред. Т.В.Семигіної, І.І.Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 328 с
4. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, О.І. Янкович, З.П. Бондаренко, Т.Л. Лях; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка; Християн, дит. фонд. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: ДЦССМ, 2004. — 266 с.
5. Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення: 36. наук, статей. — К., 1998.
6. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник / Авт. кол. В.П. Андрущенко, В.П. Бех, В.А. Башкірєв. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
7. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді. / За ред. А.Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2003. – 264 с.

II. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ ТА З “ГРУПАМИ РИЗИКУ”

Семінарське заняття №3

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДОПРИЗОВНОЮ МОЛОДДЮ, ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ

I. Питання для обговорення

1. Соціальна зумовленість роботи з допризовною та призовною молоддю.
2. Специфіка військової служби.
3. Основні проблеми військовослужбовців та їхніх сімей.
4. Основні напрями, методи і форми роботи з категоріями військовослужбовців.
5. Організація соціальної роботи: з допризовної молоддю; з призовниками; військовослужбовцями строкової служби; з родинами військовослужбовців; молоддю, що звільнилася з Збройних сил України.

II. Тематика рефератів

1. Організація військово-патріотичного виховання школярів у ЗОШ.
2. Традиції військової підготовки в Україні
3. Особливості Збройних Сил та допризовної підготовки (вказати країну)”.

III. ІНДЗ Підібрати психодіагностичні методики, спрямовані на визначення основних властивостей особистості людини: вивчення рівня самоконтролю; визначення ціннісних орієнтацій особистості; оцінки комунікативних і організаторських схильностей (КОС-КОР); визначення типу поведінки особистості в конфліктній ситуації; визначення тенденцій поведінки особистості в групі.

IV. Рекомендована література:

1. Зверева І.Д. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти). / І.Д. Зверева, І.В. Керецман, О.І. Пічкара. – Ужгород: УжНУ, 2000. – Ч.1. – 192 с.
2. Капська А.И. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: Навчально – метод. посіб. – К.: УДЦССМ, 2001. – 220 с.
3. Робота з клієнтами соціальних служб / Під ред. З.Г. Зайцева, – Житомир: “Екосфера”, 1994. –117 с.
4. Думко Ф.К. Підготовка курсантів до роботи з неблагополучними сім’ями. – Одеса: Астропринт, 2002. – 168 с.
5. Збірник законодавчих та нормативних актів з питань соціального та правового захисту / Упор. З.П. Кияниця, М.О. Смирнова, Л.Г. Дюжаєва та ін. – К., 2002. – 171с.
6. Секретна І.В. Робота з призовною молоддю та військовослужбовцями // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – №4. – С. 162–169.

Семінарське заняття №4
**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМИ ГРУПАМИ
НАСЕЛЕННЯ**

I. Питання для обговорення

1. Показники матеріальної забезпеченості населення.
2. Соціальний захист малозабезпеченого населення.
3. Форми та методи соціальної роботи щодо підвищення життєвого рівня малозабезпечених груп населення.
4. Побутове обслуговування малозабезпечених громадян як складова соціального обслуговування.

II. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

Опрацювати положення Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» та Постанову Кабінету міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям».

III. Рекомендована література:

1. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді. / За ред. А.Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2003. – 264 с.
2. Збірник законодавчих та нормативних актів з питань соціального та правового захисту / Упор. З.П. Кияниця, М.О. Смирнова, Л.Г. Дюжаєва та ін. – К., 2002. – 171с.
3. Словарь справочник по социальной работе. / Под ред. Е.И. Холостовой. – М.: Юрист, 2000. – 424 с.
4. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник / Авт. кол. В.П. Андрущенко, В.П. Бех, В.А. Башкірєв. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
5. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: Наук.-навч.-метод. посіб. для студ., магістрантів, асп. та спец. у галузі соц. роботи, соц. педагогіки / Авт.-уклад. СЯ. Харченко; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2003. — 198 с.

Семінарське заняття 5
**СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ТА ПІДТРИМКА ОСІБ З
ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ**

I. Питання для обговорення

1. Поняття “інвалідність” та його види.
2. Соціальний захист інвалідів.
3. Соціальні заклади й стаціонарні установи по роботі з інвалідами.
4. Недержавні організації та установи інвалідів.
5. Напрямки роботи з людьми, які мають фізичні чи психологічні вади.
6. Реалізація соціальних заходів на різноманітних рівнях.

II. Теми для дискусії:

1. Стан та структура інвалідності: міжнародні аспекти правового захисту інвалідів; визначення термінології; міжнародні концепції встановлення інвалідності.
2. Сутність освіти, професійної підготовки і професійного навчання інвалідів, їхнього працевлаштування.

III. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

Схематично зобразити законодавство з соціального захисту інвалідів.

IV. Рекомендована література:

1. Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота (теорія і практика): Навч. посіб. – К.: ВМУРОЛ "Україна", 2004. – С. 338-380.
2. Збірник нормативно-правових актів України щодо діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів. – К.: Всеукр. громад.-політ, об'єднання "Національна Асамблея інвалідів України", 2005. – Вип. 3. – 248 с.
3. Соціальна робота: Короткий енцикл. слов. / Соціальна робота. – Кн. 4. – К.: ДЦССМ. – С. 194-197.
4. Богданов С. Соціальний захист інвалідів: Український та Польський досвід / Наук. ред. О. Палій. – К.: "Основи", 2002, – 93 с.
5. Соціальна робота з людьми з особливими потребами: Методичні матеріали для тренера / Під заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Наук, світ, 2002. – 55 с.
6. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями: Методичні рекомендації / Авт.-упор. О.В. Безпалько. – М.: Социально-технологический институт, 2000. – 84 с.

Семінарське заняття 6

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

I. Питання для обговорення

1. Старість і старіння як соціальні феномени.
2. Сутність принципів щодо людей похилого віку (ООН, 1991).
3. Основні завдання соціальної роботи з літніми людьми.
4. Особливості роботи будинків-інтернатів для людей похилого віку.
5. Територіальні центри обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян і відділення соціальної допомоги вдома.
6. Організація надання соціальних послуг людям похилого віку у соціальних службах: міжнародний досвід.
7. Аналіз соціальних проектів по підтримці людей похилого віку та самотніх.

II. Теми для дискусії:

1. Старість крізь призму стереотипів. Сутність турботи про людей похилого віку; цілі діяльності, яка має змінити на краще характер турботи про людей похилого віку; сутність соціальної адаптації до старості. Стратегії міжнародного співробітництва щодо соціального захисту людей похилого віку.

2. Завдання і функції організацій і установ Міністерства праці та соціальної політики із соціальної роботи з пенсіонерами: управління соціального захисту, стаціонарні установи, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян, відділення соціальної допомоги вдома.

III. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

Розробити проект на тему: «Допомога людям похилого віку».

IV. Рекомендована література:

1. Збірник законодавчих та нормативних актів з питань соціального та правового захисту / Упор. З.П. Кияниця, М.О. Смирнова, Л.Г. Дюжаєва та ін. – К., 2002. – 171с.

2. Медведева Г.П. Введение в социальную геронтологию. – М.: Московский психолого-социальный ин-т; Воронеж: Изд. НПО “МОДЭК”, 2000, – 96 с.

3. Соціальна робота в Україні / За заг. ред, І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Наук, світ, 2003. – С. 121-157.

4. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посіб. / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навч. літ., 2004. – С 316-327.

5. Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота (теорія і практика): Навч. посіб. –К.: ВМУРОЛ "Україна", 2004. – С. 338- 380.

6. Яцемирская Р.С Беленькая И.Г. Социальная геронтология: Учеб. пособие. – М.: Гуманит. изд. центр "ВЛАДОС", 1999. – С 202-218.

Семінарське заняття 7

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ З АЛКОГОЛЬНОЮ ЗАЛЕЖНІСТЮ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

I. Питання для обговорення

1. Суспільна небезпечність алкоголізації населення, динаміка її розповсюдження.

2. Особливості впливу алкоголізму на процеси соціалізації: зміни поведінки під впливом зловживання алкоголем, формування хвороби.

3. Соціально-психологічні і медико-біологічні показники статусу хворої людини на алкоголізм.

4. Підходи до роботи з алкоголіками.

5. Групи самопомоги, клубна форма реабілітації у громадських організаціях.

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень:

1. Сімейні алкогольні традиції та їх вплив на розвиток дитячого алкоголізму.
2. Особливості соціальних відхилень у підлітків, які вживають алкоголь.
3. Конвенція ООН про права дитини, яка вживає спиртні напої.
4. Регіональні особливості установ профілактичної роботи серед дітей, які вживають спиртні напої.

III. Рекомендована література:

1. Бойко А.М. Соціальна робота з клієнтами із залежністю від алкоголю та наркотиків: Метод, рек. з навч. курсу для магістеріуму / Шк. соц. роботи; Нац. ун-ту "Києво-Могилянська академія"; Кафедра соц. роботи; Ужгород, держ. ун-ту. — К.; Ужгород, 2000. — 76 с.
2. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: науково-навчально-методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Кратінова В.О., Песоцька О.П., Караман О.Л. - Луганськ: "Альма-матер", 2003. - 198 с
3. Адиктивна поведінка підлітків. – К. : [б.в.], 2013. – 117 с.
4. Діти “групи ризику”: психологічні, соціальні та правові аспекти. – К.: КМДА, Служба у справах неповнолітніх, 2001. – 192 с.

Семінарське заняття 8

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ З НАРКОТИЧНОЮ ЗАЛЕЖНІСТЮ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

I. Питання для обговорення

1. Особливості розповсюдження наркотиків серед молоді.
2. Медичні, психологічні та соціальні аспекти проблеми наркотизації населення.
3. Правова основа боротьби з наркотиками.
4. Специфіка формування наркотичної хвороби: поняття про психологічну і фізичну залежність.
5. Робота зі спеціальними групами клієнтів, хворих на наркоманію: цільові програми лікування та реабілітації наркоманів.
6. Світові стратегії розв'язання проблеми наркотизації.
7. Організаційні умови і принципи функціонування груп взаємопідтримки.

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень:

1. Соціальна дезадаптація підлітків-наркоманів
2. Наркоманія серед підлітків як соціально-педагогічна проблема.
3. Вплив наркотиків і токсинів на поведінку людини
4. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів

5. Профілактика зловживання наркотичними речовинами

III. Рекомендована література:

1. Бойко А.М. Соціальна робота з клієнтами із залежністю від алкоголю та наркотиків: Метод, рек. з навч. курсу для магістеріуму / Шк. соц. роботи; Нац. ун-ту "Києво-Могилянська академія"; Кафедра соц. роботи; Ужгород, держ. ун-ту. — К.; Ужгород, 2000. — 76 с.
2. Егоров А. Ю. Возрастная наркология / Егоров А. Ю. — СПб., 2002. — 272с.
3. Методичний посібник з профілактики наркомани та ВІЛ/СНІДу у шкільному та молодіжному середовищі / За ред. Лазаренко Б.П., Пінчук І.М. / — К.: 2002. — 144 с.
4. Джонсон В. Как заставит наркомана или алкоголика лечиться. — М.: В. Секачев, 2000. — 128 с.
5. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Академия, 2002. — 256 с.
6. Кожина Г.М. Соціальна дезадаптація підлітків–правопорушників. // Український вісник психоневрології. — Том 4. — Випуск 4. — Харків, 1996. — С. 106.
7. Методичні рекомендації до комплексної програми “Профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі”// А.М. Павленко, І.М. Пінчук, Л.П. Шнеренко. — К.: УДЦССМ. 2001. — 72 с.

Семінарське заняття №9

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ СЕКС-БІЗНЕСОМ

I. Питання для обговорення

1. Визначення поняття “секс-працівник”. Типи секс-робітниць.
2. Історія виникнення секс-бізнесу.
3. Професія секс-працівниць у зарубіжних країнах.
4. Структура секс-бізнесу.
5. Класифікація повій.
6. Використання аутрич-методу соціальними працівниками у роботі з особами, що займаються секс-бізнесом.
7. Робота із сексуальними меншинами й особами, які займаються проституцією.

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень:

1. Дитяча проституція як форма прояву девіантної поведінки дітей.
2. Зміст та форми профілактики дитячої проституції.
3. Причини та наслідки хлопчачої проституції.
4. Соціально-педагогічна реабілітація дівчаток-проституток.

III. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

Запропонуйте заходи з протидії зростанню проституції.

IV. Рекомендована література:

1. Горпинченко І. Мифы о легализации проституции // Здоровье. – 2007. – №1
2. Иванова Л. Подростковая проституция: о некоторых аспектах проблемы // Воспитание школьников. – 2002.
3. Кулік О. Проституція в Україні: міфи і реалії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lalak.org.ua/files/ОлександрКулік> Проституція в Україні. doc 2.
4. Любов за деньги: Кров и горе // <http://geisha.org.ua>.
5. Медведєв В.С., Шевченко О.М. «Юридично-психологічна характеристика сучасних проблем української молоді: проблема проституції». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/9287/C2>
6. Набока В.М. Торгівля жінками в Україні як вид латентних соціальних відносин / Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 – Харків, 2003. – 17 с.
7. Соціальна робота в Україні: Навчальний посібник / За ред. І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін.; за заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.

Семінарське заняття №10

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЛ-ІНФІКОВАНИМИ ТА ХВОРИМИ НА СНІД

I. Питання для обговорення

1. ВІЛ/СНІД як соціальна проблема.
2. Нормативно-правове забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД.
3. Системи лікування і підтримки уражених груп.
4. Соціальна робота з вагітними-ВІЛ-інфікованими: умови народження здорової дитини.
5. Закордонний досвід щодо запобігання ВІЛ/СНІДу.

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень:

1. Вплив соціальних інститутів на процес соціалізації ВІЛ-інфікованої дитини.
2. Соціально-психологічна підтримка ВІЛ-позитивних дітей та їх сімей в Україні.
3. Особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які виховують ВІЛ-інфікованих дітей.
4. Напрями соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які виховують ВІЛ-інфікованих дітей.

III. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

1. Опрацювати загальнодержавну програму забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки.
2. Скласти перелік лікувальних закладів та неурядових організацій, які працюють у сфері ВІЛ та послуги, які вони надають.

IV. Рекомендована література:

1. Догляд і підтримка дітей з ВІЛ-інфекцією: навчальний посібник для персоналу дитячих установ, батьків, опікунів, соціальних працівників та інших осіб, що доглядають за ВІЛ-інфікованими дітьми / Аряєв М. Л., Котова Н. В., Старець О. О. та ін. – К. : Кобза, 2003. – 168 с.
2. Закон України „Про запобігання захворювання СНІДом і соціальному захисту населення” // Рудий В. М. Законодавство України у сфері 26 26 боротьби з ВІЛ/ СНІДом : сучасний стан і шляхи вдосконалення. – К. : Сфера, 2003. – С. 34–44.
3. Методичні рекомендації щодо соціальної підтримки людей, які живуть з ВІЛ : з досвіду роботи / Калашников Ю. В., Крисов Л. П., Муценко Д. В. та ін. – К. : ДСССДМ, 2005. – 116 с.
4. Організація комплексного догляду та підтримки для ВІЛ- позитивних людей на базі громадських центрів : метод. посіб. / [І. Агеєва, Я. Бляхарський, А. Бойко та ін.] ; за ред. Т. Семигіної. – К. : Всеукраїнська мережа ЛЖВ, 2005. – 127 с.
5. Семигіна Т. Соціальна робота з людьми, які живуть з ВІЛ/СНІДом : метод. посіб. для проведення курсів підвищ. кваліфікації / Семигіна Т., Банас О., Венедиктова Н. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2006. – 620 с.
6. Стандарти соціальних послуг у сфері протидії ВІЛ/СНІДу в Україні: передумови та перспективи/ [упоряд.: В. А. Сановська, М. О. Микитюк]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 128 с.
7. Калашников Ю. В. Профілактика ВІЛ/СНІДу: консультативні пункти "Довіра" центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / Ю. В. Калашников // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2005. – № 1.– С. 155–170.

Семінарське заняття №11

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ БЕЗ ВИЗНАЧЕНОГО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ

I. Питання для обговорення

1. Категорія громадян, які відносяться до осіб без визначеного місця проживання.
2. Соціальний портрет осіб без визначеного місця проживання.
3. Специфіка роботи з людьми без постійного місця проживання.
4. Діяльність та оцінка можливостей громадських організацій, які працюють з бездомними.

5. Сучасні наукові погляди на деякі проблеми осіб без визначеного місця проживання як соціальне явища.

II. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

1. Окресліть систему допомоги та підтримки людям без визначеного місця проживання в Україні.
2. Розробіть проект на тему: «Соціальна реінтеграція бездомних».

III. Рекомендована література:

1. Вадзюк О. В. Соціальна робота з клієнтами // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. — К.: УДЦССМ, 2002.
2. Горелов Д. Роль громадянського суспільства у реформуванні системи надання соціальних послуг населенню. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/28.htm>
3. Горемикіна Ю. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг // Демографія та соціальна економіка. - 2009. - №1(11).
4. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи. — К.: МАУП, 2002.
5. Основні напрями запобігання бездомності до 2017 року, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. // Офіційний вісник України. - 2013. - № 22. - Ст. 743.
6. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 45. - Ст. 358.
7. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 26. - Ст. 354.

Семінарське заняття №12

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З МОЛОДДЮ ТА МОЛОДОЮ СІМ'ЄЮ

I. Питання для обговорення

1. Поняття про молодь, молоду сім'ю.
2. Соціально-психологічні аспекти встановлення рольових функцій.
3. Проблеми молоді сім'ї в початковій періоді її створення.
4. Підготовка молоді сім'ї до народження і виховання дітей.
5. Особливості соціальної роботи з молодими сім'ями.

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень

1. Соціально-реабілітаційна робота з молоддю сім'єю.
2. Принципи реалізації соціальної роботи з молоддю сім'єю.
3. Соціальне обслуговування молоді сім'ї.

III. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

№п/п	Перелік організацій та установ, які надають соціальні послуги молодим сім'ям	Види послуг

III. Рекомендована література:

1. Алексєнко Т. Педагогічні проблеми молоді сім'ї: Навч. посібник. - К.: ІЗМН, 1997.
2. Захарченко В. Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя / В. Г. Захарченко // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 14-23.
3. Психологія сім'ї: навч. посібник / За заг. ред. В. М. Поліщука.- Суми: Університетська книга, 2009.- 282с.
4. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: Наук.-навч.-метод. посіб. для студ., магістрантів, асп. та спец. у галузі соц. роботи, соц. педагогіки / Авт.-уклад. СЯ. Харченко; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2003. — 198 с.
5. Трубавіна І.М. Консультування сім'ї. Науково-методичні матеріали. Частина I. – К.: ДЦССМ, 2003. – 88 с.
6. Форми і методи роботи з молодію сім'єю: Збірка методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді. - К., 2000. – Вип. 5. – 68 с.

Семінарське заняття №13

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ

I. Питання для обговорення

1. Соціально-правовий захист сім'ї
2. Заклади і установи, які уповноважені проводити соціальну роботу з сім'єю
3. Форми і методи соціальної роботи, соціальні технології, технології соціальної роботи з сім'єю

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень

1. Нормативно-правова база соціальної роботи з сім'єю
2. Соціально-виховна робота з молоддю як умова підготовки до сімейного виховання

III. Рекомендована література:

1. Зайцева З.Г., Трубавіна І.М. Комплексна програма центрів ССМ "Соціальна підтримка сім'ї" / Комплексні програми центрів ССМ. - К.: УДЦССМ, 2001. - С.5-16, 24-26.
2. Соціальні служби-родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М.Григи, Т.В.Семигіної. - К., 2002. -128с.
3. Шеляг Т.В. Современная семья и социальная работа. - М.: Социально-технологический институт, 1999. - 242 с.

4. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: науково-навчально-методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Кратінова В.О., Песоцька О.П., Караман О.Л. - Луганськ: "Альма-матер", 2003. - 198 с
5. Сидоренко Ю.А. Сучасна українська сім'я як клієнт соціальної роботи // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. - № 2. – С. 100-101.
6. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. – К., 2002. - С. 13-14.
7. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів ЦССМ: Метод. посібник /С.В.Толстоухова та ін. – К.: ДЦССМ, Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. - С. 7-16.

Семинарське заняття №14

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї

I. Питання для обговорення

1. Насильство в сім'ї як соціальна проблема.
2. Загальні підходи і принципи соціальної роботи із клієнтами, які зазнали насильства в сім'ї
3. Профілактика насилля та теорії подолання наслідків насилля.
4. Організація надання послуг клієнтам, які зазнали насильства в сім'ї
5. Діяльність соціальних служб у роботі з клієнтами, які зазнали насилля в сім'ї

II. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

1. Опрацюйте закон України «Про попередження насильства в сім'ї»
2. Розробіть буклет на тему: «Сім'я без насильства».

III. Рекомендована література:

1. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. – Проект «Гармонія», Львів, 2004 – 95с.
2. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви сімейного насилля // Соціальна педагогіка. - 2005. - №2. - С.43-47
3. Савчук О.М. Стратегії роботи із спів залежними жінками, які зазнають насилля в сім'ї // Практична психологія та соціальна робота. -2003.-№4.-С.51-60
4. Савчук О.М. Об'єктивізація впливу тренінгу асертивності на психологічний стан жінок, які зазнали насильства // Практична психологія та соціальна робота. -2003.-№6.-С.74-76
5. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонові. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с

6. Тюття Л. Т. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – 574 с
7. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник.-К.: Центр навчальної літератури. - 2006.-464с.

Семінарське заняття №15
**ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ
“ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ”**

I. Питання для обговорення

1. Мета, завдання і принципи соціальної роботи по упередженню торгівлі людьми і надання допомоги потерпілим
2. Соціальна профілактика торгівлі людьми
3. Соціальна реабілітація потерпілих від торгівлі людьми
4. Причини і наслідки торгівлі жінками з України
5. Кризові центри та гарячі лінії для потерпілих від торгівлі людьми

II. Завдання для самостійної індивідуальної роботи

1. Опрацюйте закон України «Про протидію торгівлі людьми»
2. Опишіть соціально-психологічний портрет потерпілих від торгівлі людьми.

III. Рекомендована література:

1. Кузнєцова Л.П. Основные технологии социальной работы: Учебное пособие. Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2002. – 92 с.
2. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
3. Протидія торгівлі людьми: навчально-методичний посібник / за ред. Т. Семигіної. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 166 с.
4. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонові. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.
5. Соціальна робота : технологічний аспект : навч. посіб. / за заг. ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
6. Тюття Л. Т. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – 574 с.

Семінарське заняття №16
СОЦІАЛЬНА РОБОТА З БЕЗРОБІТНИМИ ЛЮДЬМИ

I. Питання для обговорення

1. Безробіття як соціальне явище
2. Загальні підходи та принципи робіт із безробітними особами
3. Методи і технології соціальної роботи із безробітними
4. Організація надання допомоги безробітним

5. Приклади діяльності соціальних служб щодо подолання безробіття

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень

1. Діяльність Державного фонду зайнятості.
2. Технології працевлаштування громадян у центрах зайнятості.
3. Індивідуалізація та диференціація в соціальній роботі з працевлаштування.

III. Рекомендована література:

1. Державна програма зайнятості на 2001-2010 рр.
2. Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. Соціальна робота в Україні: теоретико – методичні засади / Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. – К. : МАУП, 2001.
3. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В. Полтавця. – К., 2000.
4. Закон України „Про зайнятість населення” № 489 від 19.12.2006р.
5. Технології соціальної роботи в різних сферах життєдіяльності : Навч. посібн. / за ред. П. Д. Павльонка. – М., 2009.
6. Поняття безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://www.houseofmcdonnell.com/materiali-potem/42-ponyttya-bezrobttya.html>.

Семінарське заняття №17

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ОСОБАМ, ЩО ПОВЕРНУЛИСЯ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

I. Питання для обговорення

1. Мета і зміст соціальної роботи з особами, що повернулися з місць позбавлення волі
2. Роль соціальних служб у ресоціалізації
3. Характер діяльності соціального працівника щодо колишніх засуджених у відкритому середовищі
4. Форми і методи соціальної роботи з колишніми засудженими

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень

1. Законодавче та нормативне забезпечення соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі
2. Психологічні особливості звільнених із місць позбавлення волі та робота з ними.
3. Технології соціальної адаптації осіб, які повертаються з місць позбавлення волі.

III. Рекомендована література

1. Про соціальні послуги / Закон України № 966-IV від 19.06.2003.

2. Сидоров В. Ролі та функції соціальних працівників // Соціальна робота в Україні - перші кроки / Під ред. В. І.Полтавця.- К.: Вид. дім «КМ Academia».- 2000.- С. 46-87.
3. Соціальні проблеми молоді, яка повертається з місць позбавлення волі: Матеріали наукового дослідження. - К.: УДЦССМ, 2003.
4. Форми та методи соціальної роботи // Введення в соціальну роботу: Навч. посібник.- К.: Фенікс.- 2001.- С.57-60.
5. Програма соціальної адаптації і ресоціалізації осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі / Громадська організація інтелігенції м. Києва «Київ - рідний дім».- К., 2001.
6. Методичні рекомендації, щодо організації роботи з особами, звільненими із місць позбавлення волі // Сайт Міністерства соціальної політики України. Нормативна база. Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>

Семінарське заняття №18

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ЩО ЗАЛИШИЛИСЬ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

I. Питання для обговорення

1. Соціально-правовий статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Фактори і причини сирітства.
4. Державна система закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

II. Тематика рефератів та наукових повідомлень

1. Проблема сирітства в історичній ретроспективі.
2. Історичні традиції турботи про сиріт в Україні
3. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт.
4. Роль соціального педагога в системі опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

III. Завдання для самостійної роботи

Укладіть довідник основних документів, що гарантують соціальний захист, опіку й підтримку дітей-сиріт.

IV. Рекомендована література

1. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – К., 2000.
2. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. Ред. Проф. І.Д. Звереві. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

3. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» №2342 від 13 січня 2005 р.
4. Капська А.Й. Соціальна робота . – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
5. Вчимося жити самостійно /Ж.В. Петрочко, О.В. Безпалько, О.М. Денисюк та ін. – К.: ДПКСМ, 2002. – 203 с.
6. Сидоров В. Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. Полтавця. – К.: КМ «Академія», 2000. – 236 с.
7. Соціальна педагогіка: Модульна технологія навчального курсу /Д.І. Пенішкевич, Л.І. Тимчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 496 с.

Семинарське заняття №19

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ВУЛИЦІ

I. Питання для обговорення

1. Поняття про явище «діти вулиці».
2. Чинники появи «дітей вулиці».
3. Підходи до класифікацій «дітей вулиці».
4. Соціально-правові основи захисту «дітей вулиці».
5. Соціальна робота в приймальнику-розподільнику.
6. Напрями соціально-педагогічної роботи з «дітьми-вулиці».

II. Завдання для самостійної роботи

Складіть портрет «дитини-вулиці»

III. Рекомендована література

1. Безпалько О. В. Соціальне проектування: навч. посіб. / Безпалько О. В. - К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010. - 128 с.
2. Діти вулиці: хто вони і як їм допомогти / [упоряд.: О. Главник, Н. Комарова]. - К. : Главник, 2006. - 112 с.
3. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та соціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р., № 20 / 95, зі змінами від 07.02.2007 р., № 609-у.
4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / [за ред.І. Д.Зверєвої, Ж. В. Петрочко]. - К. : Фенікс, 2007. - 528 с.
5. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / [Безпалько О., Бурковська Л., Журавель Т. та ін.] ; за ред. І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко]. - К. : Вид. дім «Калита», 2010. - 376 с.
6. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / [за ред. А. Й.Капської]. - К. : Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. - 260 с.
7. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: монографія / Поліщук В. А. [за ред. Н. Г. Никало]. - Тернопіль: ТНПУ, 2006. - 424 с.

8. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / [за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової]. - К. : Науковий світ, 2003. - 233 с.
9. Шендеровський К. Соціальна робота з «дітьми вулиці» / К. Шендеровський // Проблеми педагогічних технологій: збірник наукових праць. Випуск 1. Волинський державний університет імені Лесі Українки / [за ред. В. Зубовича.]. - Луцьк, Волинський Академічний Дім. - 2003. - С.186 -193.

Семінарське заняття №20

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ДОВГОТРИВАЛОМУ ЛІКУВАННІ, ЗОКРЕМА НЕВИЛКОВНО ХВОРИХ

I. Питання для обговорення

1. Особливості та потреби тяжкохворих та невилковно хворих дітей та молоді.
2. Генеза становлення соціальної роботи з тяжкохворими та невилковно хворими.
3. Сутність хоспісу, хоспісної та паліативної допомоги.
4. Основні принципи та підходи до паліативної допомоги в Україні.

III. Рекомендована література

1. Паліативна медицина та реабілітація / За ред. Г. А. Новикова. М.: Фонд «паліативної медицини та реабілітації хворих», 2001. - № 3-4.
2. Новиков Г.А., Чиссов В.І., Прохоров Б.М. та ін Стан та перспективи розвитку паліативної допомоги онкологічним хворим
3. Новиков Г.А. Паліативна допомога онкологічним хворим / / Навчальний посібник. Новіков Г.А., Чиссов В.І. (Під ред.). - М.: ООД «Медицина за якість життя», 2006.
4. Гнездилов А.В. Деякі соціальні проблеми в хоспісній службі серед онкологічних хворих / Гнездилов А.В., Леоненкова С.А., Рєпіна М.Т. // Паліативна медицина та реабілітація. - 1997. www.utro.ru
5. Вороненко Ю. В. Розвиток паліативної допомоги як інтегральна складова реформування системи охорони здоров'я в Україні / Ю. В. Вороненко // Актуальні питання надання паліативної та хоспісної допомоги в Україні: матеріали Першої наук.-практ. конф. ; за ред. Ю. В. Вороненка, Ю. І. Губського.
6. Гойда Н. Г. Роль сімейного лікаря в наданні паліативної допомоги / Н. Г. Гойда // Актуальні питання надання паліативної та хоспісної допомоги в Україні: матеріали Першої наук.-практ. конф.; за ред. Ю. В. Вороненка, Ю. І. Губського. — К. : Університет «Україна», 2012. — С. 177—179.

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЮНИМИ МАТЕРЯМИ, ПОПЕРЕДЖЕННЯ
ВІДМОВ ВІД НОВОНАРОДЖЕНИХ**

I. Питання для обговорення

1. Проблеми відмов від новонароджених в Україні.
2. Причини відмов від новонароджених.
3. Юне материнство як одна з причин відмови від немовляти.
4. Досвід закордонних країн щодо соціально-педагогічної підтримки юного материнства та попередження відмов.
5. Технології соціальної роботи з юними матерями.
6. Діяльність центрів Матері і дитини.

III. Рекомендована література

1. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії : дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / І. В. Братусь // Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ. – 2007. – 229 с.
2. Братусь І.В. Соціальні причини виникнення раннього материнства // Матеріали міської конференції „Проблеми раннього материнства”. – К.: Молодіжна громадська організація „ЮНЕКО”, 2004. – С. 3-10.
3. Братусь І.В. Форми і методи соціально-педагогічної роботи з юними матерями // Соціальна педагогіка: теорія та технологія: Підручник / За заг. ред. І.Д. Звереві. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 225-236.
4. Брюхина Е. В. Беременность и роды у девушек-подростков. Предупреждения осложнений, реабилитации / Е. В. Брюхина. – Челябинск, 1996. – 266 с.
5. Греченкова Т. И. Социальный возраст материнства : дис. канд. социол. наук / Т. И. Греченкова. – Саратов, 2004. – 225 с.
6. Гуревич М. А. Несовершеннолетние мамы – причины и последствия / М. А. Гуревич, Т. Ю. Радилловская // Челябинский гуманитарий. – 2010. – № 1(10). – С. 133 – 139.
7. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ / Л. М. Завацька. – Видавничий Дім «Слово». – 2008. – 240 с.
8. Краснова Н.П. Методика роботи соціального педагога : навч. посіб. для студ. педагогічного університету / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Ч.3 – Луганськ : Альма-матер. – 2003. – 292 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

II. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ ТА З “ГРУПАМИ РИЗИКУ”

Практичне заняття №1

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЯКІ МАЮТЬ АЛКОГОЛЬНУ ТА НАРКОТИЧНУ ЗАЛЕЖНІСТЬ

Місце проведення: БФ «Солідарність», що здійснює реабілітацію наркозалежних осіб.

Хід проведення:

1. Візит в БФ «Солідарність».
2. Презентація працівника організації про мету, завдання та зміст діяльності організації та реабілітаційного центру, що при ній працює.
3. Розгляд основних проблем, з якими звертаються підлітки та молоді люди до центру.
4. Обговорення специфіку, умови та принципи медичної, психологічної та соціальної реабілітації наркозалежних підлітків та молоді.
5. Підбиття підсумків. Обговорення.

Основна: 4,13,16,19

Додаткова: 7,10,20,35,37,40

Практичне заняття №2

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З БЕЗРОБІТНИМИ ЛЮДЬМИ

Місце проведення: Івано-франківський міський центр зайнятості

Хід проведення:

1. Візит в центр зайнятості
2. Презентація працівника організації про мету, завдання та зміст діяльності центру зайнятості, що при ній працює.
3. Розгляд основних проблем, з якими звертаються безробітні люди
4. Визначення основних напрямів діяльності та можливостей соціального захисту, що надають послуги безробітним (аналіз документів – Типових положень, робота в групах).
5. Розгляд видів та форм надання соціальних послуг безробітним громадянам (аналіз Методичних рекомендацій щодо організації та проведення соціальної роботи з безробітними особами, робота в групах).
6. Підбиття підсумків. Обговорення.

Основна: 3, 4, 11, 17, 19

Додаткова: 11, 12, 16, 27, 29, 37

Практичне заняття №3
**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ БЕЗ ПЕВНОГО МІСЦЯ
ПРОЖИВАННЯ**

Місце проведення: Будинок нічного перебування

Хід проведення:

1. Візит в Будинок нічного перебування
2. Презентація працівника організації про мету, завдання та зміст діяльності будинку нічного перебування, що при ній працює.
3. Розгляд основних проблем, з якими звертаються люди без певного місця проживання
4. Визначення основних напрямів діяльності та можливостей соціального захисту, що надають послуги бездомними (аналіз документів – Типових положень, робота в групах).
5. Розгляд видів та форм надання соціальних послуг безпритульним та бездоглядним дорослим (аналіз Методичних рекомендацій щодо організації та проведення вуличної соціальної роботи з бездомними особами, робота в групах).
6. Підбиття підсумків. Обговорення.

Основна: 4, 6, 8, 13, 16

Додаткова: 16, 22, 25, 28, 35, 40

Практичне заняття №4
СОЦІАЛЬНА РОБОТА З «ДІТЬМИ ВУЛИЦІ»

Місце проведення: Івано-Франківський центр соціально-психологічної реабілітації для дітей

Хід проведення:

1. Візит в центр соціально-психологічної реабілітації для дітей
2. Презентація працівника організації про мету, завдання та зміст діяльності центр соціально-психологічної реабілітації для дітей, що при ній працює.
3. Розгляд основних проблем, з якими зустрічаються «діти-вулиці».
4. Визначення основних напрямів діяльності та можливостей соціального захисту, що надають послуги «дітям-вулиці» (аналіз документів – Типових положень, робота в групах).
5. Розгляд видів та форм надання соціальних послуг безпритульним та бездоглядним дітям (аналіз Методичних рекомендацій щодо організації та проведення вуличної соціальної роботи з «дітьми-вулиці», робота в групах).
6. Підбиття підсумків. Обговорення.

Основна: 8, 13, 16, 17, 19

Додаткова: 14, 15, 16, 28, 29

РОЗДІЛ ІІІ.
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

№ з/п	№ лекц	Зміст завдань	Форма звітності	К-ть завдань	Термін звітності
1.	1	Сучасні тенденції соціальної роботи з особливими групами клієнтів у різних країнах світу	Наукове повідомлення	2	1-ий тиждень
2.	2	Роль субкультурних відмінностей різних груп клієнтів.	Наукове повідомлення	2	2-ий тиждень
3.		Причини конфліктної поведінки спеціальних груп клієнтів			3-ий тиждень
4.	3	Основні проблеми військових та їхніх сімей	Наукове повідомлення	3	4-ий тиждень
5.	4	Побутове обслуговування малозабезпечених громадян як складова соціального обслуговування	Реферат		5-ий тиждень
6	5	Реалізація соціальних заходів для осіб з обмеженими функціональними можливостями на різноманітних рівнях	Наукове повідомлення		6-ий тиждень
7	6	Організація надання соціальних послуг людям похилого віку у соціальних службах: міжнародний досвід	Реферат		7-ий тиждень
8		Аналіз соціальних проектів по підтримці людей похилого віку та самотніх	ІНДЗ		
9	7	Досвід функціонування груп взаємодопомоги для алкогольно та наркозалежних осіб в Україні	Наукове повідомлення		8-ий тиждень

10	8	Діяльність та оцінка можливостей громадських організацій, які працюють з представниками секс-бізнесу	Реферат		9-ий тиждень
11	9	Діяльність та оцінка можливостей громадських організацій, які працюють з бездомними громадянами	Реферат		10-ий тиждень
12	10	Державна політика щодо покращення становища жінок і дітей в Україні	Наукове повідомлення		11-ий тиждень
13	11	Кризові центри та гарячі лінії для потерпілих від торгівлі людьми	ІНДЗ		12-ий тиждень
14	12	Приклади діяльності соціальних служб, центрів зайнятості з безробітними особами	Наукове повідомлення		13-ий тиждень
15	13	Індивідуальна робота з колишнім засудженим клієнтом	Реферат		14-ий тиждень
16		Професійна орієнтація, психологічна підтримка соціальної роботи колишніх засуджених	Реферат		
17	14	Складові компоненти готовності молоді до сімейного життя	Наукове повідомлення		15-ий тиждень
18		Консультативна робота з молодими сім'ями	Реферат		
19	15	Соціальна робота в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей	Реферат		16-ий тиждень
20	16	Особливості розвитку системи прийомних сімей в закордонній та вітчизняній практиці	Наукове повідомлення		17-ий тиждень

21		Соціально-педагогічна модель роботи з прийомними сім'ями: функції, зміст, етапи, методи роботи	Реферат		
22		Сутність хоспісу, хоспісної та паліативної допомоги	Наукове повідомлення		18-ий тиждень
23		Основні принципи та підходи до паліативної допомоги в Україні	Наукове повідомлення		
24		Юне материнство як одна з причин відмови від немовля	Реферат		19-ий тиждень
25		Досвід закордонних країн щодо соціально-педагогічної підтримки юного материнства та попередження підмов	Реферат		
26		Технології соціально-педагогічної роботи з юними матерями	ІНДЗ		
27		Діяльність центрів Матері і дитини	ІНДЗ		

ІНДИВІДУАЛЬНО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальна навчально-дослідна робота є видом поза аудиторної індивідуальної діяльності студента, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Завершується виконання студентами ІНЗД прилюдним захистом навчального проекту.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу «Соціальна робота з різними групами клієнтів» – це вид науково-дослідної роботи студента, що містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних, семінарських, практичних занять і охоплює декілька тем або весь зміст навчального курсу.

ІНДЗ №1.

Тема ІНДЗ: *Технологія ведення випадку у роботі з різними категоріями клієнтів*

Орієнтовна структура ІНДЗ:

1. Розробка кейсу (проблемної ситуації), в основу якого буде покладено життєпис за певний обраний проміжок часу представника обраної студентом групи клієнтів.
2. Оцінка потреб клієнта та його ресурсів, за описаним кейсом.
3. Розробка схеми перспективного плану соціальної роботи з клієнтом.
4. Оцінка ризиків у роботі з клієнтом та шляхів їх нейтралізації.

ІНДЗ №2.

Заповніть таблицю відповідно до визначених граф

Група клієнтів	Основні проблеми даної групи клієнтів	Основні завдання СР з даною групою клієнтів	Організації, що реалізують СР з даною групою клієнтів
Призовна молодь, військовослужбовці та члени їхніх сімей			
Малозабезпечені групи населення			
Особи з обмеженими можливостями			
Особи похилого віку			

Особи з алкогольною залежністю			
Особи з наркотичною залежністю			

ІНДЗ №3.

Заповніть таблицю відповідно до визначених граф

Група клієнтів	Основні проблеми даної групи клієнтів	Основні завдання СР з даною групою клієнтів	Організації, що реалізують СР з даною групою клієнтів
Особи, що займаються секс-бізнесом			
Віл-інфіковані та хворі на СНІД			
Особи без визначеного місця проживання			
Клієнти, які зазнали насилля в сім'ї			
Жертви "торгівлі людьми"			
Особи, що повернулися з місць позбавлення волі			
Особи, що повернулися з місць позбавлення волі			

**Орієнтовні питання з навчальної дисципліни
«Соціальна робота з різними групами клієнтів»,
які виносяться на іспит**

1. Соціально-демографічні проблеми суспільства.
2. Соціально-економічна ситуація в Україні.
3. Історичні аспекти становлення соціальної роботи з різними групами клієнтів.
4. Характеристика категорій клієнтів соціальної роботи.
5. Сучасні тенденції соціальної роботи з особливими групами клієнтів у різних країнах світу.
6. Спеціальні групи клієнтів як соціальна проблема.
7. Види соціально-небезпечних явищ: злочинність, алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД.
8. Людина в системі негативних явищ.
9. Соціальна політика щодо спеціальних груп клієнтів.
10. Запобігання стигматизації спеціальних груп клієнтів.
11. Роль субкультурних відмінностей різних груп клієнтів.
12. Соціальна зумовленість роботи з допризовною та призовною молоддю.
13. Організація практичної соціальної роботи з військовозобов'язаними.
14. Основні проблеми військових та їхніх сімей.
15. Технології соціальної роботи з військовослужбовцями (методи та засоби).
16. Показники матеріальної забезпеченості населення.
17. Соціальний захист малозабезпеченого населення.
18. Форми та методи соціальної роботи щодо підвищення життєвого рівня малозабезпечених груп населення.
19. Побутове обслуговування малозабезпечених громадян як складова соціального обслуговування.
20. Поняття “інвалідність” та його види.
21. Соціальний захист інвалідів.
22. Соціальні заклади й стаціонарні установи по роботі з інвалідами.
23. Недержавні організації та установи інвалідів.
24. Напрямки роботи з людьми, які мають фізичні чи психологічні вади.
25. Реалізація соціальних заходів на різноманітних рівнях.
26. Старість і старіння як соціальні феномени.
27. Сутність принципів щодо людей похилого віку (ООН, 1991).
28. Основні завдання соціальної роботи з літніми людьми.
29. Особливості роботи будинків-інтернатів для людей похилого віку.
30. Територіальні центри обслуговування пенсіонерів та самотніх працездатних громадян і відділення соціальної допомоги вдома.
31. Організація надання соціальних послуг людям похилого віку у соціальних службах: міжнародний досвід.

32. Аналіз соціальних проектів по підтримці людей похилого віку та самотніх.
33. Суспільна небезпечність алкоголізації населення, динаміка її розповсюдження.
34. Особливості впливу алкоголізму на процеси соціалізації: зміни поведінки під впливом зловживання алкоголем, формування хвороби.
35. Соціально-психологічні і медико-біологічні показники статусу хворої людини.
36. Підходи до роботи з алкоголіками.
37. Християнські реабілітаційні центри для осіб з алкогольною залежністю.
38. Групи самопомоги, клубна форма реабілітації у громадських організаціях.
39. Специфіка формування наркотичної хвороби: поняття про психологічну і фізичну залежність.
40. Лікування наркотичної залежності.
41. Етапи реабілітації наркозалежних.
42. Центри та програми реабілітації наркозалежних.
43. Визначення поняття “секс-працівник”. Типи секс-робітниць.
44. Історія виникнення секс-бізнесу.
45. Професія секс-працівниць у зарубіжних країнах.
46. Структура секс-бізнесу.
47. Класифікація повій.
48. Використання аутрич-методу соціальними працівниками у роботі з повіями.
49. Робота із сексуальними меншинами й особами, які займаються проституцією.
50. ВІЛ/СНІД як соціальна проблема.
51. Нормативно-правове забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД.
52. Системи лікування і підтримки уражених груп.
53. Соціальна робота з вагітними–ВІЛ–інфікованими: умови народження здорової дитини.
54. Закордонний досвід щодо запобігання ВІЛ/СНІДу.
55. Категорія громадян, які відносяться до осіб без визначеного місця проживання.
56. Соціальний портрет осіб без визначеного місця проживання.
57. Специфіка роботи з людьми без постійного місця проживання.
58. Діяльність та оцінка можливостей громадських організацій, які працюють з бездомними.
59. Сучасні наукові погляди на деякі проблеми осіб без визначеного місця проживання як соціальне явища.
60. Насильство в сім’ї як соціальна проблема.
61. Загальні підходи і принципи соціальної роботи із клієнтами, які зазнали насильства в сім’ї

62. Профілактика насилля та теорії подолання наслідків насилля.
63. Організація надання послуг клієнтам, які зазнали насильства в сім'ї
64. Діяльність соціальних служб у роботі з клієнтами, які зазнали насилля в сім'ї
65. Безробіття як соціальне явище
66. Загальні підходи та принципи роботи з безробітними.
67. Методи і технології соціальної роботи з безробітними.
68. Організація надання допомоги безробітним.
69. Соціально-правовий захист сім'ї.
70. Заклади і установи, які уповноважені проводити соціальну роботу з сім'єю.
71. Форми і методи соціальної роботи, соціальні технології, технології соціальної роботи з сім'єю.
72. Соціальна робота з молоддю сім'єю.
73. Соціальна робота з прийомною сім'єю.
74. Мета, завдання і принципи соціальної роботи по упередженню торгівлі людьми і надання допомоги потерпілим.
75. Соціальна профілактика торгівлі людьми.
76. Соціальна реабілітація потерпілих від торгівлі людьми.
77. Соціально-психологічний портрет потерпілих від торгівлі людьми.
78. Причини і наслідки торгівлі жінками з України.
79. Кризові центри та гарячі лінії для потерпілих від торгівлі людьми.
80. Мета і зміст соціальної роботи з особами, що повернулися з місць позбавлення волі.
81. Роль соціальних служб у ресоціалізації.
82. Характер діяльності соціального працівника щодо колишніх засуджених у відкритому середовищі.
83. Форми і методи соціальної роботи з колишніми засудженими.
84. Проблема встановлення опіки над дітьми–сиротами та дітьми, що залишилися без батьківського піклування.
85. Особливості розвитку системи прийомних сімей в закордонній та вітчизняній практиці.
86. Види сімей: опікунська, тимчасова. Фостерні сім'ї.
87. Соціально–педагогічна модель роботи з прийомними сім'ями: функції, зміст, етапи, методи роботи.
88. Проблема соціального сирітства в Україні.
89. Підходи до класифікацій дітей вулиці.
90. Соціальна робота в приймальнику-розподільнику.
91. Причини та наслідки раннього материнства.
92. Медико-соціальні, психологічні та юридичні аспекти раннього материнства.
93. Соціальна робота з профілактики ранніх шлюбів та раннього материнства.
94. Напрями роботи з вагітними жінками: превентивно-ознайомчий, превентивно-просвітницький, психотерапевтичний, практико-орієнтований.

95. Соціальна робота з вагітними жінками та родиллями.
96. Методи, прийоми та техніки роботи (індивідуальної і групової) з жінками в період вагітності.
97. Причини, які сприяли виникненню соціально небезпечного стану сім'ї.
98. Наслідки кривдження та нехтування дітей в межах сім'ї.
99. Моделі оцінювання аспектів ризику та процесу професійного втручання. Методи оцінювання ризику та потенціалу сім'ї.
100. Соціальна робота з профілактики кривдження та недогляду.

ДОДАТКИ

Додаток А

Карта ведення клієнта

Орієнтовна схема

Паспортні дані клієнта

1. Стать
2. Вік
3. Місце проживання (в разі необхідності)

Соціальна ситуація клієнта:

1. Соціальний статус
2. Майновий стан; джерела існування
3. Родинні зв'язки
4. Соціокультурні особливості соціального оточення, належність до певної культури і субкультур (етнічна належність, релігійна конфесія, професійна і побутова субкультура, тощо)
5. Характеристика соціального оточення (родичі, друзі, співробітники і т.п.) та його впливу на клієнта
6. Побутові умови існування
7. Зайнятість клієнта: професійна діяльність та її вплив на особистість та спосіб життя клієнта
8. Інша діяльність клієнта.

Особистість клієнта:

1. Індивідуальні риси: темперамент, характер, особливості інтелекту та емоційно-вольової сфери, функціональний стан на момент взаємодії;
2. Спрямованість особистості: інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, індивідуальна культура
3. Спосіб життя клієнта: звички, стереотипи поведінки.

Потреби і проблеми клієнта:

1. На які проблеми скаржиться клієнт?
2. Які проблеми об'єктивно спостерігаються?
3. З чим клієнт пов'язує їх виникнення?
4. Чим вони насправді викликані?
5. Які потреби клієнта не задовольняються?
6. Що заважає клієнту їх задовольнити самостійно?

Напрями і зміст інтервенції

1. Яку допомогу хотів би отримати клієнт?
2. Яка допомога необхідна з точки зору соціального працівника?
3. Якими ресурсами володіє клієнт?
4. Якими ресурсами володіє соціальний працівник (агенція)?

Приклад плану супроводу клієнта

Конкретизація проблеми	Етапи/шляхи вирішення проблеми	ПІБ відповідальної особи	Термін виконання
	Поінформувати клієнтку про права, які були порушені	Соціальний працівник (Іванчик С.П.)	До 15 вересня
	Здійснити візити до установи, де були порушені права клієнтки	Соціальний працівник (Іванчик С.П.), юрист (Гудз В.І.), клієнтка	Вересень
	Провести переговори та бесіди з персоналом, який розголосив інформацію про статус клієнтки В разі необхідності підготувати скарги на неправомірні дії медсестри та лікаря В разі необхідності підготувати судовий позов з метою стягнення коштів за завдання моральної шкоди клієнтці	Соціальний працівник (Іванчик С.П.), юрист (Гудз В.І.), клієнтка Юрист (Верес М.Я.)	Жовтень Жовтень
	Надати психологічну допомогу	Психолог (Степик О.В.)	Вересень-листопад
	Залучити в групи взаємодопомоги	Клієнтка, соціальний працівник	Листопад

Додаток В

Тренінг професійних вмінь і якостей соціального працівника

Тренінг спрямований на формування вмінь встановлювати та підтримувати контакт з клієнтом, вивчати особистість клієнта, його психічний стан, вислуховувати клієнта, вести бесіду, аналізувати проблему (індивідуальний випадок) клієнта, надавати зворотний зв'язок, інтерпретувати і надавати інтерпретацію, планувати роботу з клієнтом, надавати психологічну підтримку, долати конфліктні ситуації у взаємодії з клієнтом, контролювати власну поведінку, аналізувати власний досвід практичної роботи. Відпрацьовуються техніки активного вислуховування, рефлексії, емпатійних висловлювань, відкритих і закритих запитань, перефразування і перевірки правильності розуміння клієнта, підведення підсумків бесіди. В процесі тренінгових вправ розвиваються міжособистісна сенситивність, емпатійність, гуманність, рефлексивність, комунікабельність, уважність, впевненість у собі в професійному спілкуванні, професійна тактовність, конгруентність.

Прийоми активного вислуховування

Безмовне слухання – очікувальна, нахилена до співрозмовника поза, вираз обличчя, що підтримує, кивання головою на знак готовності слухати далі.

Уточнення – звертання до співрозмовника з проханням доповнити, роз'яснити щось з того, що він говорив, для того, щоб більш точно зрозуміти його

Жінка: «Останнім часом мій син жахливо поводитьсь».

Консультант: «Поясніть, будь ласка, як Ви розумієте слова «жахливо поводитьсь»».

Переказ – виклад своїми словами того, що сказав співрозмовник, на початку бесіди більш повно, далі — виділяючи і зберігаючи те, що здалося слухачу головним.

Клієнт (жінка 35 років): Останнім часом мій чоловік дуже часто став повертатися додому чимось дуже схвильований. Прийде, сяде в крісло і сидить, нічого не говорить. На питання не відповідає, тільки дивиться на тебе так, начебто навіть і не розуміє, про що ти говориш.

Консультант: Ви сказали, що Ваш чоловік останнім часом чимось дуже схвильований, але на Ваші питання не відповідає, навіть не реагує.

Подальший розвиток думок клієнта – промовляння підтексту висловлювання співрозмовника.

Клієнт (мати підлітка): Мене давно хвилювали його пізні повернення додому. А коли я знайшла в його кишені залишки якоїсь висушеної трави, мені стало взагалі не по собі. **Консультант:** Ви злякалися, що це може бути наркотик... Чи **Консультант:** Якщо я Вас правильно зрозумів, ви підозрюєте, що Ваш син вживає наркотики?

Приклад використання техніки у комплексі

Клієнт (учителька): Щось відбулося з цією дитиною. Поводиться якось дивно. Домашні завдання в зошиті виконує, але уголос відповісти нічого не може. А після того, як я розповіла про цьому його матері, взагалі кілька днів не приходив у школу. Правда, мама зателефонувала і сказала, що він застудився. Але довідки Андрій не приніс, а став ще більш скованим. А коли я на останньому уроці викликала його відповідати, він так на мене подивився, ледве не заплакав.

Уточнення: Що Ви маєте на увазі, коли говорите, що Андрій став дивно поводитися? У чому виявляється його скутість?

Переказ: Отже, Андрій перестав відповідати усно, а після того, як Ви сповістили про це його батькам, становище ще більш ускладнилось.

Розвиток думки клієнта: ви хочете сказати, що причина пропуску школи Андрієм – не застуда, і його мати сказала Вам неправду.

Техніки активного слухання

Техніки інтервенції – практичні техніки, які мають цілеспрямований вплив на особу (цільову групу) з метою зміни її ставлення до проблеми і подолання суб'єктивних факторів (уявлення, погляди, переконання, мотиви, інтереси, звички, стереотипи поведінки, ціннісні орієнтації), які призводять до проблеми.

Інтервенція має допомогти людині змінити свою поведінку стосовно проблеми – навчитися не створювати чи уникати її.

В центрі уваги інтервенцій, орієнтованих на взаємостосунки, стоять три наступні базисні змінні:

- розуміння за рахунок відчуття або емпатія, на рівні техніки це називається також вербалізацією вмісту емоційного переживання;

- емоційна теплота або безумовне позитивне прийняття і - достовірність або конгруентність (узгодженість інформації, одночасно переданої людиною вербальним і невербальним способом (або різними невербальними способами), а також несуперечність його мовлення, уявлень, переконань між собою; в ширшому сенсі – цілісність, самоузгодженість особистості взагалі).

Інтервенція – втручання. Консультант має право робити лише інтервенції, що дозволяють перевірити, чи правильно він зрозумів свого партнера.

Ось приклади таких інтервенцій.

• «Постій, постій... Якщо я тебе правильно зрозумів, ти хочеш сказати, що робота в Умані тобі дуже подобалася і що ти не упевнений, чи можеш сказати те ж саме з приводу своєї роботи в Києві».

• «Ти говориш, що не хочеш переїжджати до тих пір, поки ціни на нерухомість не почнуть знову зростати – але все таки коли-небудь ти хотів би переїхати».

Техніка конфронтації. Техніка конфронтації є однією з найскладніших і, в той же час, ефективних технік в консультуванні. Вона використовується в консультуванні на етапах глибинного аналізу проблем і конфліктів клієнта.

Коли клієнт розповідає психологу про свою проблему, він не може подивитися на неї з боку. Оскільки історія клієнта – це ситуація тільки з одного боку, в оповіданні неминуче присутні суперечності в судженнях, висловлюваннях, почуттях людини. Клієнт цього навіть не помічає, тоді завдання консультанта – вказати йому на ці протиріччя. Взагалі, **конфронтація** – це будь-яка реакція психолога, яка суперечить поведінці або судженням клієнта. Консультант вступає з людиною в якесь протистояння, боротьбу з метою вказати йому на всі його хитрощі, виверти і т.п.

Використовуючи ці виверти, клієнт не усвідомлює, що обманює сам себе; це свого роду захист від інформації, яка може свідчити про те, що і він винен у своїй проблемі. Слід зазначити, що конфронтація – це не спосіб приниження клієнта, а техніка, покликана допомогти йому.

Конфронтація використовується в трьох випадках:

- 1) Коли потрібно звернути увагу клієнта на протиріччя його суджень, почуттів, думок його поведінки і намірам.
- 2) Коли клієнт не може побачити ситуацію об'єктивно через власні забобонів і потреб.
- 3) Коли клієнт несвідомо ухиляється від обговорення конкретних ситуацій і проблем.

Ціль конфронтації – демонстрація клієнту неприйнятності подвійності його поведінки, захисних механізмів і інших суперечливих фактів і феноменів, які можуть заважати нормальній адаптації особистості.

Техніка може використовуватися в консультування в таких випадках:

- коли існують протиріччя в поведінці клієнта;
- коли відбувається суперечливість думок і почуттів клієнта;
- прагнення допомогти клієнту побачити протиріччя, яке він не усвідомлює;
- протиріччя у ситуації.

Правила застосування техніки конфронтації:

- конфронтацію не можна застосовувати на ранніх етапах консультування, тому що рівень довіри між клієнтом та консультантом не достатньо сформований;

- конфронтація застосовується тільки тоді, коли клієнт упевнений в тому, що консультант піклується про нього й розуміє його;

- консультант повинен розуміти доцільність і своєчасність використання конфронтації, а також усвідомлювати мотиви його застосування - не можна використовувати конфронтацію для «покарання» клієнта або виражати ворожість до нього;

- не можна використовувати конфронтацію занадто часто, тому що це може підірвати довіру клієнта та зруйнувати терапевтичний контакт.

Резюмування – підбиття підсумку значної частини розповіді або всієї розмови в цілому. Основне правило формулювання – простота і зрозумілість.

Вступними фразами техніки резюмування можуть бути: «Підсумком сказаного Вами ...», «Таким чином, головне ...», «Отже, Ви пропонуєте ...», «Ваша основна ідея, як я зрозумів, в тому, що ...», «Я отримав від Вас чимало інформації, але хочу пересвідчитися, що зрозумів Вас правильно. Якщо я припущуся неточностей чи помилок, виправте мене, будь ласка. Отже, Ви сказали, що...»; «З Вашої розповіді я зробив такі висновки ...».

Резюмування може виявитися ефективним у випадках, коли клієнт «ходить по колу», повертається до вже сказаного. Така поведінка клієнта часто пов'язано з тим, що він побоюється, що його не зрозуміли або зрозуміли неправильно. Формулюючи точне резюме, ви показуєте, як ви зрозуміли вже почуту частину історії співбесідника, і тим самим «підводите ризику».

При резюмуванні з цілої частини розмови виділяється основна частина.

Правила резюмування:

- 1) говорити лаконічно і зрозуміло;
- 2) включати в резюме слова і вислови клієнта;
- 3) не давати оцінку сказаного клієнтом;
- 4) уникати порад, настановлень;
- 5) повідомляти клієнту мету резюме.

«**Зондування**» і ставлення питань – це прийоми, сприяючі тому, щоб людина почала розвивати потрібну тему або розповіла про щось детальніше.

Приклади використання «зондування» можуть бути наступними:

- «Що сталося після того, як Ви це зробили... чи вийшло все так, як Ви чекали?»
- «У Вашому голосі чується тривога... що сталося?»
- «Сподобалося Вам це... виправдали себе Ваші очікування?»

Консультант повинен спробувати як можна більш точно підсумувати все сказане клієнтом.

«Підсумовування» може бути зроблене, наприклад, у такому вигляді:

«Ви сказали про те, що удома у вас виникали деякі складнощі. Ви розповіли про проблеми, що виникли, коли ви стали займатися обробкою будинку перед настанням зими. Далі ви описали складнощі, з якими зіткнувся ваш син, займаючись покупкою машини. І закінчили словами про те, що, не дивлячись на всі проблеми, що виникали у вас цього року, зараз ви раді від того, що в новому році повинні статися певні зміни – як на роботі, так і удома».

У консультуванні нерідко виникає ситуація неефективного пошуку вирішення проблеми у зв'язку з недостатньо чітким її визначенням і формулюванням.

Стратегії «прояснення проблем»:

- «консультант» надає «клієнтові» підтримку, необхідну для того, щоб він у загальних рисах описав «проблемну сферу».
- далі «консультант» пропонує «клієнтові» підсумувати все сказане і одним реченням викласти всю проблему.

- надання клієнтові допомоги, необхідної для того, щоб він намітив цілі на майбутнє;
- спільне з клієнтами обговорення стратегій вирішення проблем;
- оцінка ефективності використання стратегії вирішення проблеми.
- потім «консультант» запитує, чи є у «клієнта» які-небудь суміжні проблеми.

Тренінг навичок індивідуальної соціальної роботи з клієнтом.

Самооцінка вмінь та навичок консультанта. Встановлення та підтримка контакту з клієнтом в ході індивідуального інтерв'ю. Сприйняття та оцінювання емоційного стану клієнта в ході індивідуального інтерв'ю. Застосування технік і прийомів активного вислуховування в ході індивідуального інтерв'ю. Застосування технік розпитування в ході індивідуального інтерв'ю клієнта. Вивчення індивідуального випадку клієнта та планування індивідуальної соціальної роботи. Застосування технік і прийомів втручання в ході індивідуальної роботи з клієнтом. Відпрацювання навичок індивідуального консультативного інтерв'ю в цілому за умов тренінгу. Аналіз отриманого в ході тренінгу досвіду роботи з клієнтом.

Як провести інтерв'ю

Запитання для інтерв'ю:

1. Не задавайте питань, відповідь на які можна знайти будь-де.
2. Не починайте інтерв'ю фразою «розкажіть кілька слів про себе». Кілька слів «про себе» виглядає так, ніби ви взагалі не маєте поняття з ким розмовляєте.
3. Запитання має бути чітко сформульоване, щоб було зрозуміло, яку відповідь ви хочете почути. Не можна в одному запитанні задавати відразу кілька: «Що ви думаєте про те? Хіба це не суперечить тому? Що б ви порадили в цій ситуації?»
4. Намагайтеся не задавати запитань, відповідь на яке можна дати «так» або «ні». Якщо співрозмовник попався не говірким, і на все відповідає одним словом, намагайтеся отримати ширшу відповідь додатковими питаннями, на зразок «тобто ви мали на увазі...», «ви вважаєте...», «ви хочете сказати...»
5. Перед інтерв'ю вивчіть всю можливу інформацію про клієнта.
6. Перед інтерв'ю напишіть собі запитання, на які хочете отримати відповідь. Саме запишіть! Тому що клієнт може вас заговорити і ви просто забудете. Під час розмови деякі запитання можуть автоматично відпадати самі. Інколи клієнт може повести розмову у зовсім інший бік, тому записані питання допоможуть вам повернутись до теми.
7. Будьте уважні до того, що відповідає клієнт, під час розмови можуть виявитися якісь цікаві деталі, не бійтеся, задавайте додаткові запитання на тему, що вас зацікавила. Ведіть з клієнтом діалог, а не бліц-опитування, клієнт може розповісти те, на що ви не очікували.
8. Маючи можливість вибору місця, обирайте для клієнта місце, де людині буде легше розкритись.
9. Зустрівшись з клієнтом не відразу починайте опитування, розслабте його, поговоріть трішки про загальні речі: погоду, заклад де перебуває, зробіть легкий комплімент людині, тільки коли це є доречним.

10. Не відповідайте клієнту постійно на його відповідь словом «зрозуміло». Коли клієнт багато говорить, то коректно переривайте його словами «дякую, саме це мене цікавило». Контролюйте розмову, не давайте клієнту завести вас у інший бік.

11. Редагуючи письмове інтерв'ю зверніть увагу, щоб перші слова запитань, або запитальні слова не повторювались: «що скажете.., що думаєте, або які любляете.., які не подобаються» і т.д.

12. Перепроверте у клієнта, чи правильно ви записали прізвище, дати, власні назви.

13. Подякуйте клієнту за інтерв'ю і завершіть його на легкій ноті.

Закриті та відкриті питання

Відкриті питання – це ті питання, на які не можна дати відповідь «так» чи «ні». Також це питання, на які, як правило, не можна відповісти одним словом.

Відкриті питання звичайно починаються зі слів: «Як?», «Коли?», «Чому?», «Що?», «Хто?». Наприклад:

«Як Ви себе відчули, коли це трапилось?»

«Що Ви відчуваєте з приводу свого знаходження в цій групі?»

«Що Ви думаєте з приводу останнього розпорядження керівництва?»

Закриті питання – це питання, задаючи які ми очікуємо почути «так», «ні» чи будь-яку іншу однозначну конкретну відповідь. Наприклад:

«Ким ви працюєте?»

«Як довго Ви працюєте в цій компанії?» «Вам подобається ваша робота?»

Контрольні питання для оцінювання тренінгу

1. Які теми були корисними, цікавими для Вас під час тренінгу, а які – ні?
2. Які види роботи, методи, що використовувались під час тренінга, були для Вас більш корисні, а які – менш? Коли Ви почували себе комфортно, а коли відчували дискомфорт?
3. Що було для Вас зручно в стилі проведення тренінгу, а що – ні?
4. Чому Ви навчилися під час тренінгу?
5. Оцініть Ваш особистий внесок у навчання інших учасників тренінгу.
6. Що Ви винесете із собою з цього семінару?
7. Які кроки Ви повинні будете зробити далі для свого становлення як професіонала?

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Активність особистості – здатність робити суспільно значимі перетворення у світі на базі засвоєння багатств матеріальної і духовної культури.

Активність соціальна – поведінка соціальних суб'єктів, що відтворює або змінює умови їх життєдіяльності й розвиває їх суспільну культуру. Виділяють три види соціальної активності: трудову, суспільно-політичну й у сфері культури й побуту.

Антисоціальна поведінка – поведінка, спрямована проти інтересів суспільства в цілому, окремих його ланок, конкретних людей.

Асоціальна поведінка – недотримання моральних і норм суспільства.

Безробіття (незайнятість) – відсутність роботи для працездатних громадян працездатного віку. Виділяють три основні форми безробіття: сезонне, приховане, структурне.

Бідність – показник доходу сім'ї (або окремо проживаючої людини) відповідно до числа її членів, віку її голови і кількості дітей до 18 років. Відповідає мінімальному рівню споживання.

Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову і вмотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер.

Гарантії соціальні (від фр. *garantie* – забезпечення) – сукупність матеріальних та юридичних засобів, що забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних прав членів суспільства, можливість здійснення соціальних статусів, ролей людей і груп. У Гарантіях соціальних мають потребу всі члени суспільства, але особливо діти, інваліди, літні люди. Для них першочергове значення мають різні допомоги, пільги, привілеї.

Громада – об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами, наприклад, сімейна, сільська, релігійна тощо.

Громадські організації – добровільні об'єднання громадян, що сприяють розвитку їх політичної, соціальної, трудової активності та самодіяльності, задоволенню і захисту їх різнобічних інтересів і запитів, діють відповідно завдань і цілей, закріплених у їхніх статутах.

Громадянське суспільство – суспільство з розвинутими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою і функціонує на засадах демократії і права.

Громадянськість – сума певних соціальних, політичних, морально-психологічних якостей людини, які формуються протягом всього життя людини, але особливо інтенсивно – у юнацькому та молодіжному віці; усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище.

Декларація – офіційна заява з приводу чогось, урочисте проголошення урядом, партією, з'їздом та ін. яких-небудь принципів, положень, а також документ, у якому вони викладені.

Демографічна політика – сфера діяльності держави, спрямована на регулювання структури, розміщення, переміщення і динаміки народонаселення.

Держава – поняття політико-юридичне; ланка політичної системи суспільства, що має владні функції і становить собою сукупність взаємопов'язаних закладів і організацій, що здійснюють керування суспільством. Державу можна розглядати як чинник стихійної соціалізації.

Державна молодіжна політика – системна діяльність держави щодо конкретної особистості, молоді, молодіжного руху, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах.

Державна служба зайнятості – створена для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян. Здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про зайнятість населення».

Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно - правовими актами соціальні норми і нормативи, на основі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

Дискримінація (від лат. – розрізнення) – приниження прав якоїсь групи громадян у силу їхньої національності, раси, статі, віросповідання тощо. У галузі міжнародних відносин – надання громадянам і організаціям якоїсь держави менших прав і привілеїв, ніж громадянам і організаціям іншої держави.

Дитячий будинок сімейного типу – інноваційна форма державної опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; окрема сім'я, що створюється за бажанням родини або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, і бере на виховання і загальне проживання 5-10 дітей дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитячий Фонд Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) – єдине агентство Організації Об'єднаних Націй, діяльність якого спрямована виключно на забезпечення інтересів дітей. Створений у 1946 р. Дитячі громадські організації – об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства (Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації, 1 грудня 1998 р.). Добробут – забезпеченість населення необхідними матеріальними й духовними благами, тобто предметами, послугами й умовами, які задовольняють певні людські потреби. Зростання добробуту – мета будь-якого цивілізованого суспільства, суспільства соціального захисту. Добробут виявляється системою показників, які характеризують рівень життя.

Допомога у працевлаштуванні – система заходів, спрямованих на допомогу молоді в отриманні роботи. Соціальні служби для молоді разом із

центрами зайнятості або за їхньою ліцензією можуть проводити роботу з працевлаштування молоді, залучаючи до цього молодіжні фонди, біржі праці та організовуючи відділи з працевлаштування.

Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури.

Духовність – специфічна якість людини, яка формується у процесі усвідомлення та сприйняття певних суспільних норм та цінностей. У сумі вони складають духовний світ людини (особистості), забезпечуючи соціально-психологічний бік її здоров'я, культурні та естетичні потреби. Завдання державної молодіжної політики – 1) вивчення становища молоді, створення необхідних умов для зміцнення правових і матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, діяльності молодіжних організацій з метою повноцінного соціального становлення та розвитку молоді; 2) допомога молодим людям у реалізації і самореалізації їхніх творчих можливостей та ініціатив; 3) залучення юнаків і дівчат до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій і національно-етнічних особливостей. Закон – встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило, яке має найвищу юридичну силу. Законодавство – сукупність діючих законів держави в цілому або в будь-якій галузі права.

Здоров'я – повне фізичне, духовне й соціальне благополуччя.

Клієнт – фізична особа, яка не може самостійно подолати свої проблеми, вийти зі складних життєвих обставин, реалізувати свої потреби та здібності і тому потребує допомоги від соціальних служб і працівників.

Ідентифікація – рівень соціалізації, результатом якої є включеність індивіда або соціальної групи до системи суспільних відносин, усвідомлення або приналежність до тієї або іншої спільності, соціальної спрямованості, свого статусу соціального збігу.

Ідея прав людини – невід'ємна складова громадянського суспільства. Інститути соціалізації – стійкі форми організації життєдіяльності людей, що закріплюють, регламентують та транслиують норми, цінності і зразки поведінки для виконання тих або інших соціальних ролей (держава, церква, політичні партії, сім'я, заклади освіти і виховання, різні об'єднання, союзи і т.п.).

Кодекс – систематизований єдиний законодавчий акт, що регулює будь-яку окрему галузь суспільних відносин.

Колізійне право – норми міжнародного приватного права, які вказують, законодавство якої держави повинно бути застосоване до цього правовідношення.

Конвенція – договір, угода між державами з якого-небудь спеціального питання.

Концепція – певний спосіб розуміння, трактування яких-небудь явищ, основна точка зору, певна ідея для їхнього висвітлення; головний задум, конструктивний принцип різноманітних видів діяльності.

Мета державної молодіжної політики – створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України.

Молодіжна інфраструктура – сукупність організаційно-виконавчих органів та організацій, закладів і установ, функції яких направлені на забезпечення конкретних потреб молоді, стосуються вирішення її проблем. До молодіжної інфраструктури відносяться заклади за місцем проживання, позашкільні заклади, установи та заклади з організації дозвілля, заклади з надання різноманітних соціальних послуг і необхідної допомоги молоді, молодіжні фонди, біржі тощо.

Молодіжна субкультура – система цінностей, установок, моделей поведінки, життєвого стилю певної соціальної групи (молоді), яка є цілісним утворенням у межах домінуючої культури.

Молодіжний рух – невід’ємний атрибут політичної системи суспільства, який формується та розвивається під дією об’єктивних обставин, соціально-економічних, політичних, духовних процесів, традицій, культури даного народу, нації, спільності.

Молодіжні громадські організації – об’єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів (Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації, 1 грудня 1998 р.).

Молодь – окрема (відносно велика) соціально-демографічна група, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та обумовлених тим і іншим соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" (5 лютого 1993 р.) з березня 2004 р. визначає молодь як групу населення віком від 14 до 35 років.

Моніторинг – спостереження, оцінка й прогноз становища оточуючого середовища у зв’язку з певним видом діяльності людини; контроль з періодичним спостереженням за об’єктом М. і обов’язкового зворотного зв’язку.

Мораль – моральність, особлива форма суспільної свідомості й вид суспільних відносин; один з основних засобів регуляції дій людини в суспільстві за допомогою норм.

Моральний кодекс – сукупність моральних норм, які регулюють поведінку людей в певній сфері діяльності, суспільного життя. Національна спілка молодіжних громадських організацій об’єднує більшість зареєстрованих всеукраїнських молодіжних та дитячих громадських організацій, а також обласні, Автономної Республіки Крим, Київську та севастопольську міські спілки молодіжних та дитячих громадських організацій.

Національне виховання – історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь; виховання підростаючих поколінь у душі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях.

Неформальний молодіжний рух – система молодіжних субкультур і широкої неорганізованої молодіжної активності в їх взаємозв'язку між собою та суспільством.

Норма – зазначене установлення, визнаний обов'язком порядок, устрій чого-небудь.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація держав, заснована 26 червня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних націй. Створена з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки й розвитку співробітництва між державами.

Головні органи ООН: Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки, Економічна й Соціальна Рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат, Штаб-квартира в Нью-Йорку.

Партія політична – об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

Патріотизм – (від грецького «співвітчизник», «вітчизна») – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за його минуле та сучасність, надбання національної культури, усвідомлене бажання при необхідності його захищати.

Позашкільні навчально-виховні заклади – заклади освіти, які дають змогу дітям виявляти свої творчі здібності, одержувати додаткову освіту, підвищувати можливості у професійному становленні та забезпечують соціальний захист.

Постанова – розпорядження, акт органів державної влади.

Права людини – соціальні можливості особистості в економічній, політичній, культурній і іншій сферах, що їх зобов'язана гарантувати держава.

Правова культура – ставлення людей до права і правової системи, їхні переконання, цінності, ідеали, що спонукають їх регулювати свої дії відповідно до чинних законів.

Правова свідомість – розуміння, усвідомлення собою своїх прав, обов'язків, відповідальності своєї і сторонніх осіб за їх порушення.

Правопорушення – порушення адміністративних та правових норм, які проявляються через дрібні крадіжки, здирництво, викрадення автотранспортних засобів, хуліганство.

Практика соціальної роботи – діяльність соціальних служб і працівників з визначення потреб клієнтів, узгодження плану спільних дій, надання необхідних послуг і консультивання, розвитку їхньої самостійності тощо.

Працівник соціальної сфери – особа, зайнята у соціальній службі на постійній чи тимчасовій основі.

Представництво – допомога людям реалізувати свої інтереси у структурах влади.

Проблема – ситуація, яка унеможлиблює бажані дії, досягнення цілей.

Самореалізація – реалізація активності, яка задовольняє людину у значущих для неї сферах життєдіяльності та взаємовідносин.

Сім'я – динамічна мала група людей, які разом проживають, пов'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю; соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності.

Сімейна політика – система механізмів, за допомогою яких держава створює умови для забезпечення життєдіяльності сім'ї, її захисту (якщо вона цього потребує).

Складні життєві обставини – ситуація чи обставини, які неможливо об'єктивно подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення і негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, стихійне лихо катастрофа тощо).

Соціалізація – (від лат. *socialis* – громадський) – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків; процес передачі суспільного досвіду даної культури (ролей, цінностей, умінь, знань, норм) індивідуальним членам суспільства.

Соціальна адаптація (від лат. *adaptio* – пристосування) – процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища.

Соціальна діагностика – процес наукового визначення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків, ставлення особи до соціальних цінностей суспільства, вивчення сутності соціальних проблем, котрі утворюють складну життєву ситуацію індивіда, родини, групи.

Соціальна захищеність – сукупність соціальних і юридичних гарантій, що забезпечують кожному членові суспільства реалізацію його найважливіших соціально-економічних прав.

Соціальна корекція – подолання чи пом'якшення вад психічного або фізичного розвитку у дітей, порушень тієї чи іншої функції у дорослих. Соціальна політика – 1) цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини; 2) система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин.

Соціальна профілактика – робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки, виявлення негативного впливу на життя і здоров'я людей та запобігання такого впливу.

Соціальна реабілітація – відновлення порушених чи втрачених суспільних зв'язків, соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загально визнаними суспільними нормами і правилами.

Соціальна робота – особливий інтегрований, міждисциплінарний вид професійної діяльності, спрямований на вирішення соціальних проблем окремих, перш за все соціально-уразливих, осіб і суспільних груп та задоволення потреб громадян; на створення умов, що сприяють відновленню або підвищенню їх здатності до соціального функціонування.

Соціальна робота з молоддю – певний комплекс правових, організаційних, матеріальних та кадрових умов, які в сукупності створюють для кожної молодої людини реальні можливості конкретної та необхідної допомоги та надають їй сприяння в основних сферах її життєдіяльності.

Соціальна робота з сім'єю – система взаємодії соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення її можливостей в реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Соціальна справедливість – справедливість, яка налаштовує на неупереджене задоволення необхідних потреб людини, вмотивований поділ матеріальних ресурсів, вільний доступ до послуг і системи охорони здоров'я, освіти, створення рівних можливостей; соціальний захист і забезпеченість.

Соціальна сфера – сфера життєдіяльності людського суспільства, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до етнонаціональних та сімейно-шлюбних відносин.

Соціальне виключення – реальне або уявне, повне чи часткове вилучення суспільством зі своїх лав однієї особи або групи людей, позбавлення чи обмеження їх доступу до суспільних ресурсів, структур і інститутів. Соціальне середовище – сукупність соціальних умов

життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), що впливають на її свідомість та поведінку.

Соціальне страхування – одна з основних форм соціальної підтримки й соціального захисту населення; соціальне страхування – це система заходів щодо створення особливих грошових фондів, що формуються за рахунок страхових внесків підприємств, організацій, громадян і державних коштів, спрямованих на матеріальне забезпечення осіб, що його потребують, а також виплати сум відшкодування майнового та іншого збитку.

Соціальний захист – регулятивна система стабілізації суспільства, спрямована на зведення до мінімуму соціальних суперечностей, що виникають у правовому та економічному статусі окремих груп населення. Держава надає своїм громадянам С. з. від ситуацій ризику в нормальному житті (хвороба, безробіття, смерть годувальника, старість, інвалідність).

Соціальний працівник – посередник у різних сферах соціальної допомоги сім'ї, окремим її членам, групам людей, у тому числі дітям, молоді, людям похилого віку, інвалідам, хворим, а також в усіх видах загальної соціальної підтримки населення.

Соціальні відносини – відносини між групами людей, які займають різне становище у суспільстві, беруть неоднакову участь у економічному, політичному і духовному житті суспільства, різняться способом життя, рівнем і джерелами доходів, структурою власного споживання.

Соціальні послуги – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Соціальні служби – державні або суспільні структури, що надають соціальні послуги із забезпечення здоров'я і добробуту людей; надання допомоги в отриманні матеріальних ресурсів і самозабезпеченні; попередження залежності; зміцнення сімейних взаємин; відродження індивідів, сімей, груп до успішного функціонування і т.п.

Соціальні служби для молоді – державні організації, що реалізують соціальну молодіжну політику шляхом надання різних видів допомоги та соціальних послуг дітям, молоді та сім'ї.

Соціум (від лат. socium – загальне, сумісне) – велика і стійка соціальна спільність, що характеризується єдністю умов життєдіяльності людей в певних істотних відносинах і внаслідок цього спільністю культури.

Спілка молодіжних організацій України (СМОУ) – самостійна громадська організація, яка на добровільній основі та спільності інтересів об'єднує молодіжні організації для досягнення мети та завдань, передбачених статутом. Створена 21 вересня 1991 р. як правонаступник ЛКСМ України.

Справедливість – повага до гідності людини, безпека і недоторканість особи, однакове, рівноправне і недискримінаційне ставлення до всіх членів

суспільства, крім випадків, які дають підстави для диференційованого підходу.

Суб'єкти державної молодіжної політики – держава, державні органи, що реалізують молодіжну політику; Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді, Департамент молодіжної політики, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади; Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України; місцеві адміністрації, у складі яких діють структурні підрозділи по роботі з молоддю); органи місцевого самоврядування; політичні партії, суспільні рухи, об'єднання і організації (у тому числі молодіжні); соціальні інститути навчання і виховання молоді; окремі громадяни; самі молоді люди.

Торгівля людьми – це вербування, перевезення, передача або прийом людей з використанням погрози або сили, викрадення, обману, примусу, зловживання владою, сплати грошей або отримання грошей чи пільг з метою отримання однією людиною контролю над іншою людиною для подальшої експлуатації. Указ – постанова, розпорядження найвищого органу влади або глави держави, що має силу закону.

Функції державної молодіжної політики – створення гарантованих соціально-економічних, політичних та інших необхідних стартових умов для молоді; реалізація проблем, інтересів та запитів молоді, враховуючи аналогічні інтересів інших класів та соціальних груп суспільства; координація зусиль усіх державних органів, організацій, рухів, різних соціальних інститутів суспільства по забезпеченню умов для розвитку і самореалізації молоді.

Ціннісні орієнтації – ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші оцінювання конкретним суб'єктом (людиною) оточуючої дійсності та орієнтації в ній; спосіб певної диференціації (розподілу) об'єктів індивідом за їх значимістю; вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей.

Цінності – поняття, що застосовується для позначення об'єктів, явищ та їхніх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють у собі ідеали (суспільства, групи, особистості) і виступають завдяки цьому як еталон належного.

ЮНЕСКО – міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй. При співпраці членів-держав у ділянці освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національних культур, охороні пам'ятників культури і т.п.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна література:

1. Братусь І.В. Соціальні причини виникнення раннього материнства // Матеріали міської конференція „Проблеми раннього материнства”. – К.: Молодіжна громадська організація „ЮНЕКО”, 2004. – С. 3-10.
2. Братусь І.В. Форми і методи соціально-педагогічної роботи з юними матерями // Соціальна педагогіка: теорія та технологія: Підручник / За заг. ред. І.Д. Зверевої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 225-236.
3. Бурая Н.П. Соціальна робота: Навч. посіб. — Х.: Ун-т внутр. справ, 1996. — 104 с.
4. Вадзюк О. В. Соціальна робота з клієнтами // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. — К.: УДЦССМ, 2002.
5. Догляд і підтримка дітей з ВІЛ-інфекцією: навчальний посібник для персоналу дитячих установ, батьків, опікунів, соціальних працівників та інших осіб, що доглядають за ВІЛ-інфікованими дітьми / Аряєв М. Л., Котова Н. В., Старець О. О. та ін. – К. : Кобза, 2003. – 168 с.
6. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / [Безпалько О., Бурковська Л., Журавель Т. та ін.] ; за ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко]. - К. : Вид. дім «Калита», 2010. - 376 с.
7. Медведева Г.П. Введение в социальную геронтологию. – М.: Московский психолого-социальный ин-т; Воронеж: Изд. НПО “МОДЭК”, 2000, – 96 с.
8. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / [за ред. А. Й.Капської]. - К. : Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. - 260 с.
9. Паліативна медицина та реабілітація / За ред. Г. А. Новикова. М.: Фонд «паліативної медицини та реабілітації хворих», 2001. - № 3-4.
10. Протидія торгівлі людьми: навчально-методичний посібник / за ред. Т. Семигіної. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 166 с.
11. Робота з клієнтами соціальних служб / Під ред. З.Г. Зайцева, – Житомир: “Екосфера”, 1994. –117 с.
12. Семигіна Т. Соціальна робота з людьми, які живуть з ВІЛ/СНІДом : метод. посіб. для проведення курсів підвищ. кваліфікації / Семигіна Т., Банас О., Венедиктова Н. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2006. – 620 с.
13. Соціальна робота (теорія і практика): Навч. посібник/ Тюття Л.Т., Іванова І. Б. – К.:Ун-т "Україна", 2004.– 408 с.
14. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді. / За ред. А.Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2003. – 264 с.
15. Соціальна робота з людьми з особливими потребами: Методичні матеріали для тренера / Під заг. ред. І. Д. Зверевої. – К.: Наук, світ, 2002. – 55 с.
16. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: Наук.-навч.-метод. посіб. для студ., магістрантів, асп. та спец. у галузі соц. роботи, соц.

педагогіки / Авт.-уклад. СЯ. Харченко; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ: Альма-матер, 2003. — 198 с.

17. Соціальна робота: Навч. посібник, Ч.3: Робота з конкретними групами клієнтів / За ред. Т.Семигіної та І.Григи. — К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2004.— 166 с.

18. Теорії і методи соціальної роботи: Підручник/ За ред. Т.В.Семигіної, І.І.Миговича. — К.: Академвидав, 2005.— 328 с.

19. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів ЦССМ: Метод. посібник / С.В.Толстоухова та ін. — К.: ДЦССМ, Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. - С. 7-16.

20. Яцемирская Р.С Беленькая И.Г. Социальная геронтология: Учеб. пособие. — М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1999. — С 202-218.

Додаткова література:

1. Богданов С. Соціальний захист інвалідів: Український та Польський досвід / Наук. ред. О. Палій. — К.: “Основи”, 2002, — 93 с.

2. Бойко А.М. Соціальна робота з клієнтами із залежністю від алкоголю та наркотиків: Метод. рек. з навч. курсу для магістеріуму / Шк. соц. роботи; Нац. ун-ту "Кієво-Могилянська академія"; Кафедра соц. роботи; Ужгород, держ. ун-ту. — К.; Ужгород, 2000. — 76 с.

3. Вороненко Ю. В. Розвиток паліативної допомоги як інтегральна складова реформування системи охорони здоров'я в Україні / Ю. В. Вороненко // Актуальні питання надання паліативної та хоспісної допомоги в Україні: матеріали Першої наук.-практ. конф. ; за ред. Ю. В. Вороненка, Ю. І. Губського.

4. Вчимося жити самостійно / Ж.В. Петрочко, О.В. Безпалько, О.М. Денисюк та ін. — К.: ДІПСМ, 2002. — 203 с.

5. Горпинченко І. Мифы о легализации проституции // Здоровье. — 2007. — №1

6. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. — Проект «Гармонія», Львів, 2004 — 95с.

7. Джонсон В. Как заставит наркомана или алкоголика лечиться. — М.:

8. Діти вулиці: хто вони і як їм допомогти / [упоряд.: О. Главник, Н. Комарова]. - К. : Главник, 2006. - 112 с.

9. Думко Ф.К. Підготовка курсантів до роботи з неблагополучними сім'ями. — Одеса: Астропринт, 2002. — 168 с.

10. Егоров А. Ю. Возрастная наркология / Егоров А. Ю. — СПб., 2002. — 272с.

11. Зайцева З.Г., Трубавіна І.М. Комплексна програма центрів ССМ "Соціальна підтримка сім'ї" / Комплексні програми центрів ССМ. - К.: УДЦССМ, 2001. - С.5-16, 24-26.

12. Закон України „Про зайнятість населення” № 489 від 19.12.2006р.

13. Закон України „Про запобігання захворюванню СНІДом і соціальному захисту населення” // Рудий В. М. Законодавство України у сфері боротьби з

ВІЛ/СНІДом : сучасний стан і шляхи вдосконалення. – К. : Сфера, 2003. – С. 34–44.

14. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» №2342 від 13 січня 2005 р.

15. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та соціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р., № 20 / 95, зі змінами від 07.02.2007 р., № 609-у.

16. Збірник законодавчих та нормативних актів з питань соціального та правового захисту / Упор. З.П. Кияниця, М.О. Смирнова, Л.Г. Дюжаєва та ін. – К., 2002. – 171с.

17. Збірник нормативно-правових актів України щодо діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів. – К.: Всеукр. громад.-політ, об'єднання «Національна Асамблея інвалідів України», 2005. – Вип. 3. – 248 с.

18. Иванова Л. Подростковая проституция: о некоторых аспектах проблемы // Воспитание школьников. – 2002.

19. Кулік О. Проституція в Україні: міфи і реалії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lalak.org.ua/files/ОлександрКулікПроституціявУкраїні.doc> 2.

20. Методичний посібник з профілактики наркоманії та ВІЛ/СНІДу у шкільному та молодіжному середовищі / За ред. Лазаренко Б.П., Пінчук І.М. / – К.: 2002. – 144 с.

21. Методичні рекомендації щодо соціальної підтримки людей, які живуть з ВІЛ : з досвіду роботи / Калашніков Ю. В., Крисов Л. П., Муценко Д. В. та ін. – К. : ДСССДМ, 2005. – 116 с.

22. Методичні рекомендації, щодо організації роботи з особами, звільненими із місць позбавлення волі // Сайт Міністерства соціальної політики України. Нормативна база. Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>

23. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви сімейного насилля // Соціальна педагогіка. - 2005. - №2. - С.43-47

24. Організація комплексного догляду та підтримки для ВІЛ- позитивних людей на базі громадських центрів : метод. посіб. / [І. Агеєва, Я. Бляхарський, А. Бойко та ін.] ; за ред. Т. Семигіної. – К. : Всеукраїнська мережа ЛЖВ, 2005. – 127 с.

25. Основні напрями запобігання бездомності до 2017 року, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. // Офіційний вісник України. - 2013. - № 22. - Ст. 743.

26. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – К., 2000.

27. Поняття безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://www.houseofmcdonnell.com/materali-potem/42-ponytya-bezrobttya.html>.

28. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 26. - Ст. 354.
29. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 45. - Ст. 358.
30. Савчук О.М. Стратегії роботи із спів залежними жінками, які зазнають насилля в сім'ї // Практична психологія та соціальна робота. -2003.-№4.-С.51-60
31. Секретна І.В. Робота з призовною молоддю та військовослужбовцями // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – №4. – С. 162–169.
32. Сидоренко Ю.А. Сучасна українська сім'я як клієнт соціальної роботи // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. - № 2. – С. 100-101.
33. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями: Методичні рекомендації / Авт.-упор. О.В. Безпалько. – М.: Соціально-технологічний інститут, 2000. – 84 с.
34. Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення: Зб. наук, статей. — К., 1998.
35. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник / Авт. кол. В.П. Андрущенко, В.П. Бех, В.А. Башкірев. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, О.І. Янкович, З.П. Бондаренко, Т.Л. Лях; Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка; Християн, дит. фонд – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: ДЦССМ, 2004. – 266 с.
36. Соціальні проблеми молоді, яка повертається з місць позбавлення волі: Матеріали наукового дослідження. - К.: УДЦССМ, 2003.
37. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. – К., 2002. - С. 13-14.
38. Соціальні служби-родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М.Григи, Т.В.Семигіної. - К., 2002. -128с.
39. Стандарти соціальних послуг у сфері протидії ВІЛ/СНІДу в Україні: передумови та перспективи / [упоряд.: В. А. Сановська, М. О. Микитюк]. – К. : Вид. дім Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 128 с.
40. Технології соціальної роботи в різних сферах життєдіяльності : Навч. посібн. / за ред. П. Д. Павльонка. – М., 2009.

ЗМІСТ

ВСТУП

.....
Навчально-тематичний план вивчення навчальної дисципліни
«Соціальна робота з різними групами клієнтів» .....
Розподіл тем навчально-тематичного плану за модулями
.....

Розділ I. Лекцій курс
.....

Розділ II. Плани семінарських і практичних занять
.....

Розділ III. Зміст завдань для самостійної роботи студентів
.....

Орієнтовні питання з навчальної дисципліни «Соціальна робота з
різними групами клієнтів», які виносяться на іспит.....

ДОДАТКИ

.....
Короткий термінологічний словник
.....

Список використаних джерел
.....